

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

CARL GUSTAV JUNG PSİKOLOJİSİNDE VİCDAN
KAVRAMI VE AHLAKİ GÖRECELİK SORUNU

Cemile Büşra PİRCİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Süheyl ÜNAL

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Carl Gustav Jung Psikolojisinde Vicdan Kavramı ve Ahlaki Görecelik Sorunu” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Carl Gustav Jung Psikolojisinde Vicdan Kavramı ve Ahlaki Görecelik Sorunu

Cemile Büşra PİRCİ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmada, vicdan ve ahlak kavramlarının ne anlama geldiği, geçmişten bugüne geçirdiği süreçler, insanlar ve toplumlar üzerinde ne gibi etkileri olduğunu üzerinde durulmuştur. Özellikle günümüzde içi boşaltılan “vicdan” kavramı merkeze alınıp kişilerin eylemleri sonucu onları rahatsız eden günahkârlık ve suçluluk psikolojilerinin yine vicdan ile bağlantısını ortaya koyulmuştur. Ahlaki değerler, ahlaki değerlerin neleri kapsadığı ve kapsaması gerektiği konusunda bilgi verilip bu bağlamda ahlaki görecelik kavramı açıklanmıştır.

Birinci bölümde kişilik, kişiliğin bölümleri, kişilik tipleri, Carl Gustav Jung’un arketip teorisi, Dört Arketip ve son olarak bireyleşme süreci konularına yer verilmiştir.

İkinci bölüm vicdan, ontik vicdan, Carl Gustav Jung’da vicdan kavramı, moral vicdan ve vicdanın içe dönük yönünden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise etik, moral ve ahlak kavramlarının tanımları, bazı etik teoriler, ahlakın kökeni, ahlaki görecelik sorunu ve ahlaki göreceliğe yöneltilen eleştirilere yer verilip son olarak günümüzde ahlak ve bu bağlamda suçluluk psikolojisine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jung, Vicdan, Ahlak, Görecelik, Bireyleşme, Psişe.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Problem of Conscience and Moral Relativity in Carl Gustav Jung's
Psychology
Cemile Büşra PİRCİ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religion Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

In this study, the meanings of concepts of conscience and morality are studied along with the processes and transformations they went through throughout history, and their impacts on people and societies. In particular, the concept of conscience, which lost its meaning to a great extent nowadays, is put on the center and the link between conscience and people's psychologies of guilt and sinfulness that disturb them after their actions, are laid out.

Moral values, the extent to which they expand and should expand are also discussed, and concept of moral relativism is clarified.

In the first chapter, personality, the parts of personality, personality types, Carl Gustav Jung's four archetype theory, the archetypes, and the process of personalization are explained.

In the second chapter, conscience, ontic conscience, Carl Gustav Jung's definition of conscience, moral conscience, and the innerness of conscience are examined.

In the third chapter, definitions of ethics, and morality are explained. This is followed by discussions and analyses about some ethical theories, the origins of morals, the problem of moral relativism, and criticism towards moral relativism. Finally, morality is debated under the scope of its relationship with psychology of guilt.

Keywords: Jung, Conscience, Morality, Relativity, Individuation, Psyche.

CARL GUSTAV JUNG PSİKOLOJİSİNDE VİCDAN KAVRAMI VE AHLAKİ GÖRECELİK SORUNU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KİŞİLİĞİN YAPISI

1.1. JUNG PSİKOLOJİNDE KİŞİLİK YAPISI	4
1.1.1. Kişilik ve Kişiliğin Bölümleri	4
1.1.2. Zıtlıklar ve Harmoni	6
1.1.3. Bilinç	9
1.1.4. Kişisel Bilinçaltı	10
1.1.5. Kompleksler	11
1.1.6. Kolektif Bilinçaltı	12
1.2. JUNG PSİKOLOJİSİNDE DÖRT ARKETİP	13
1.2.1. Dört Arketip	14
1.2.1.1. Persona	14
1.2.1.2. Gölge	15
1.2.1.3. Anima ve Animus	16
1.2.1.4. Ben	17

1.3. JUNG'DA ZİHNİN İŞLEVLERİ ve PSİKOLOJİK TİPLER	18
1.3.1. İçedönük ve Dışadönük İki Tavr	18
1.3.2. Sekiz Psikolojik Tip	19
1.3.2.1. Dışadönük Duyumsal Tipler	19
1.3.2.2. İçedönük Duyumsal Tip	20
1.3.2.3. Dışadönük Düşünen Tipler	20
1.3.2.4. İçedönük Düşünen Tipler	20
1.3.2.5. Dışadönük Duygusal Tip	21
1.3.2.6. İçedönük Duygusal Tipler	21
1.3.2.7. Dışadönük Sezgisel Tipler	21
1.3.2.8. İçedönük Sezgisel Tipler	22
1.4. JUNG'DA BİREYLEŞME SÜRECİ	23

İKİNCİ BÖLÜM

VİCDANIN DOĞUŞU

2.1. JUNG VE VİCDAN	27
2.1.1. Vicdan Nedir?	27
2.1.2. Jung ve Ontik Vicdan	29
2.1.3. Jung ve Moral Vicdan	32
2.1.4. Vicdan, İçe Dönüş	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLAK ve GÖRECELİK

3.1. ETİK, MORAL ve AHLAK	36
3.1.1. Etik, Moral ve Ahlak Nedir?	36
3.1.2 Etik Teoriler	38
3.1.2.1. Klasik Teoriler/ Platonculuk, Orta Öğretisi, Hedonizm, Stoacılık, Faydacılık, Kantçı Etik	38
3.1.3. Ahlakın Kökeni Üzerine	39
3.2. AHLAKİ GÖRECELİK	42

3.2.1. Ahlaki Göreceliğe Yöneltilen Eleştiriler	45
3.3 AHLAK, VİCDAN, SUÇLULUK ve GÜNAHKÂRLIK	48
SONUÇ	52
KAYNAKÇA	55

KISALTMALAR

ev.	Çeviren
vb.	ve benzeri
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya

GİRİŞ

Ahlak ve vicdan kavramları geçmişten bugüne her toplumda az ya da çok yer alan iki kavram olmuştur. Tarihi geçmişimize baktığımızda toplumların devamlılığı söz konusu olduğunda da bazı kuralların varlığı ile bu devamlılığın saplandığı görülmüştür. Hem geçmiş toplumlar hem günümüz toplumları uyulması gereken kurallar sayesinde düzeni sağlamaktadır. Çalışma kapsamında bizim ilgileneceğimiz kurallar ahlaki kurallar olacaktır.

Ahlak kurallarının çıkışının temelinde ne vardır? Toplumlar, insanlar neden bu kurallara gereksinim duymuşlardır? Ahlak kurallarının temelince hangi kavram yatmaktadır?

Çalışma geçmişten bugüne kadar ahlak ve vicdana dair algıların ne olduğuna cevap verecek bu iki kavramın Carl Gustav Jung psikolojinde nerede olduğunu göstermeye çalışacaktır. Bu bağlamda vicdan ve ahlakın tanımları yapıp Jung'un ahlak ve vicdana dair fikirlerinden yararlanılacaktır.

Jung'un konumuz itibariyle önemli olan bazı kavramlarına çalışmamızda başlıklar halinde yer verilecektir. Konumuz vicdan ve ahlaki görecelik olduğu için de bu iki kavramın toplumların ve bireylerin hayatlarının neresinde yer aldığı konusunda bilgi verilecektir. Bunlar ile birlikte yine Jung'un bu iki kavrama ne anlam yüklediği üzerinde durulacaktır.

Jung, toplumsal bilinçdışı anlayışı ile insanın evrensel birliğine işaret etmiştir.¹ Bu jung psikolojisinde bilinçdışının aslında ne kadar geniş bir alanı kapsadığını göstermektedir. Jung psikolojisinde bilinç, bilinçdışı, bireysel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı kavramları önemli kavramlar arasındadır. Bilinç buzdığının görünen kısmını ifade ederken görünmeyen kısmını bilinçdışı ifade etmektedir. Bu ayrım Freud'da yer alır. Freud ayrıca bilinç öncesi'nin var olduğunu da kabul etmiştir. Bilinçaltındaki materyallerden farklı olarak, bilinç öncesindeki materyaller aktif olarak bastırılmamıştır ve kolaylıkla bilince çağrılabilirler.² Jung'un bilinç, kişisel bilinçaltı ve kolektif bilinçaltı şeklinde üçlü bir ayrımı söz konusudur. Bilinç, algıları ve anıları kapsar ve bizim çevremize adapte olabilmemizi mümkün kılan

¹ Mustafa Merter, **900 Kath İnsan**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016, s.77.

² Duane P. Schultz ve Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s.608.

gerçeklikle bağlantı kurmanın bir yoludur.³ Bilinç, bizim yaşamımızı çevreye uyumlu şekilde sürdürmemizi sağlayan psişenin bölümlerinden biridir.

Jung'da kişisel bilinçaltı ise anılardan, dürtülerden, arzulardan, silik algılardan ve bireyin hayatındaki bastırılmış veya unutulmuş diğer sayısız deneyimlerden oluşur.⁴

Son olarak kolektif bilinçaltı, genel evrimsel deneyimlerden oluşur ve kişiliğin temelini oluşturur. Şimdiki davranışlarımızın hepsini yönlendirir ve bu nedenle kişilikteki en etkili güçtür.⁵ Kolektif bilinçaltındaki bilgilerin bizde varlığı bilinmez o kendini fark etmeden açığa çıkarır.

Ahlakın bireysel yönünü her insanın ahlak anlayışının farklı olması gösterir. Bana göre kötü olan bir davranış bir başkasına göre iyi olarak nitelendirilebilir. İyinin varlığını kabul edip kötülüğün varlığını yok sayamayız. Kötülük etken bir gerçeğe dönüşmüştür. Dolaylı ifadeler kullanıp onu dünyada yok sayamayız.⁶ Kötülüğün de varlığı kabul edilmeli ve o yok sayılmamalıdır. Jung, kötülüğe boyun eğilmemesi gerektiğini ancak iyiliğe de boyun eğilmemesi gerektiğini söyler.⁷ Çünkü bağımlılık iyi bir şeye de olsa kötü bir şeye de olsa özünde kötüdür. Jung için iyi ve kötü artık kesinliklerini yitirmiştir. Ona göre her biri için değerlendirme gerekmektedir.⁸ Bu değerlendirmenin sebebi insan zihninde yargılar üzerinde bir yanılma payının olmasıdır.

Jung, Freud ve Nietzsche hakkında yaptığım okumalar sonucu edindiğim fikir, hem evrensel bir ahlakın olması gerektiği hem de insanın ahlaki çizgilerinin olması gerektiği yönündedir. Sosyal yaşantımızda kararlar alırken bunu kendimiz için çizdiğimiz sınırlar çerçevesinde, kendi doğrularımızın başkalarının yaşam alanına zarar vermemesi şeklinde konumlandırabiliriz. Bu bizim kişisel olarak bir ahlaka sahip olduğumuzu gösterir. Aynı şekilde topluma mal olacak bir davranışı sergilerken de toplum tarafından konulmuş ahlak kurallarına uyarak evrensel ahlaka

³ Schultz ve Schultz, s.645.

⁴ Schultz ve Schultz, s.645.

⁵ Schultz ve Schultz, s.646.

⁶ Carl Gustav Jung, **Anılar, Düşler, Düşünceler**, çev. İris Kantemir, Can Yayınları, İstanbul, 2017, (Anılar), s.381.

⁷ Jung, Anılar, s.381.

⁸ Jung, Anılar, s.381.

uygun davranış sergilemiş oluruz. Her iki çerçeve de ahlaka uygun iyi davranışlar sergilemeye yardımcı olacak ilkeler içerir.

Çalışmanın amacı vicdan ve ahlak kavramlarının tanımlarının yapılarak bilimsel bir doküman oluşturmak, bu kavramları Carl Gustav Jung psikolojisi ile açıklamak ve bu iki kavramın günümüz insanların hayatlarının neresinde olduğu hususuna açıklık getirip var olan vicdanlara güncelleme yapmaya teşvik etmektir.

Çalışmada vicdanın, ahlakın, kişiliğin, ahlaki göreceliğin ve bireyselleşmenin ne olduğu hakkında bilgi verilip bu kavramların Jung'da ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. İnsanın bünyesinin neleri barındırdığı düz bir yapı mı yoksa zıtlıkları mı içerdiği konusunda bilgi verilmiştir. Yine Jung'un penceresinden kişilik yapısına değinilmiştir. Vicdan kavramının tarihi arka planına inilmiş, ahlak ile olan yakın ilişkisine değinilmiştir. Burada da Nietzsche'nin ahlaka dair görüşlerine yer verilmiştir. En sonunda da ahlakın geçirdiği evreler, dünden bugüne toplumda yeri, günümüzde ahlakın durumu, bireylere yansıyan yönleri hakkında bilgi verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİŞİLİĞİN YAPISI

1.1. JUNG PSİKOLOJİNDE KİŞİLİK YAPISI

Vicdan söz konusu olduğunda bireylerin kişilik yapılarının vicdana etkisi olup olmadığı konusu üzerinde durulması gerekmektedir. Jung psikolojisinde kişilik ve kişiliğin yapısı önemli bir yere sahiptir. Bu da bizim konumuz itibarıyla kişiliği değinilmesi gereken bir konu haline getirmektedir.

1.1.1. Kişilik ve Kişiliğin Bölümleri

Kişilikteki psikolojik süreçleri anlamaya bütün hayatını adan Jung'un psikoloji sistemi kişilik eksensidir.⁹ Jung psikolojisinde kişiliğin tamamı psişe olarak isimlendirilmektedir.¹⁰ Psişe birbiri ile etkileşim halinde bulunan pek çok sistemden oluşur. Jung kişiliğin yapısıyla bağdaştırdığı rüyasını şu şekilde anlatmaktadır:

“İki katlı tanımadığım görmediğim bir evdeyim. Benim evimmiş, üst katta bulunuyorum, salon gibi bir yerdi burası; içi, rokoko üslubunda döşenmiş, değerli eşyalarla dolu. Duvarlarda birtakım değerli tablolar var. Tuhafıma gidiyor evin benim oluşu. Hiç de fena değilmiş diyorum. Derken alt katı merak ediyorum, merdivenlerden inerek zemine varıyorum. Burada her şey daha eski. Kendi kendime, buradaki eşyalar ya 15. ya da 16. yüzyıldan kalma olmalı diyorum. Mobilyalar orta çağdan kalma, zemin kırmızı tuğla. Her yer karanlık. Bir odadan ötekine geçerken, şu evi şöyle bir baştanbaşa dolaşsam diyorum. Ağır bir kapıya geliyorum, açıyorum onu. Karşıma taş bir merdiven çıkıyor. Basamaklar bodruma iniyor. Kendimi bu kez çok güzel kubbeli bir holde buluyorum.”¹¹

“Pek eski görünümlü bir yer burası. Duvarları inceliyorum, bir de bakıyorum normal taş bloklar arasında tuğladan örülmüş katlar görüyorum, harçta da tuğla kırıkları var. Bunu görür görmez duvarların eski Roma'dan kalma olduğunu anlıyorum. İlgim gittikçe artıyor. Zemine daha dikkatle bakıyorum. Kalıp taşlarla döşeli, birinde de bir halka var. Halkayı tutup çekiyorum: taş kalıp kalkıyor, gene aşağıya inen dar taş basamaklar. İniyorum, bu kez kayadan oyulmuş alçak tavanlı

⁹ Bilal Sambur, **Bireyselleşme Yolu Jung'un Psikoloji Teorisi**, Elis Yayınları, Ankara, 2005, s.52.

¹⁰ Cihat Kısa, **Carl Gustav Jung'da Bireyleşme Süreci**, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005, (Bireyleşme Süreci), s.15.

¹¹ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.7.

bir mağarada buluyorum kendimi. Yer tozla kaplı, tozlar içinde de insan kemikleri ve kırık çanak parçaları var, sanki ilkel bir uygarlık kalıntıları bunlar. Çok eskiden kalma olduğu belli, yarı yarıya parçalanmış iki insan kafatasıyla karşılaşıyorum ve uyanıyorum.”¹²

Bu rüyayı büyük rüya olarak nitelendiren Jung rüyadaki evin üst katını psişeyi en üstü katı olan bilinç, alt katını bilinç dışı olarak görür. Roma dönemine ait eserleri kişisel bilinçdışı, iskeletleri ise kolektif bilinçdışı olarak kabul eder.”¹³

Kişiliğin bütünlüğünü ve bilinç-bilinçaltı bölgelerinin birbiriyle ilgili ve ilişkili olduğunu savunmasıyla Jung modern psikolojinin hâkim yaklaşımlarından farklı düşünmektedir. Jung’a göre psişe bilinç ve bilinçaltını ifade etmektedir. Psişe bilinç ve bilinçaltının kozmosudur ve kişilik ile ilgilenmek bütün dünya ile ilgilenmektir. Psişeyi bütün bilimlerin ve bilgilerin kaynağı olarak değerlendiren Jung’a göre o bütün kozmik harikaların en büyüğüdür ve obje olarak dünyanın olmazsa olmazıdır.¹⁴

Bilinç, bireysel bilinçaltı ve kolektif bilinçaltı şeklinde birbirinden farklı ama birbiriyle karşılıklı ilişki içerisinde bulunan üç ana düzeyin oluşturduğu psikolojik kişilik düzenini bütüncül bir şekilde psişe kavramı ifade etmektedir. İnsan kişiliği dışarıya tamamen açık olmadığı gibi tamamen kapalı da değildir. Jung insan kişiliğini göreceli olarak dışarıya kapalı bir sistem olarak nitelemektedir.¹⁵ Birey ne tam kapalı bir kişiliğe sahiptir ne de tam açık bir kişiliğe sahiptir.

Kişi kendisini dış enerjiye tamamen açmamalıdır ancak sadece iç enerjisine de dönmemelidir. İkisinden birine ağırlık veren kişi kendi kişilik dengesini bozmaktadır. Bu anlamda dışarıdan gelen enerji ile içerideki enerji arasında denge kurulmalıdır. Ancak bu şekilde sağlıklı bir kişilik ortaya çıkacaktır.

Jung psikolojisinde enerji kavramı libido olarak isimlendirilmektedir. Libido yaşam enerjisini ifade etmektedir. Kısa, bireyleşme üzerine yazdığı eserinde Jung ile

¹² Kısa, Bireyleşme Süreci, s.9.

¹³ Özer Çetin, “Jung Psikolojisinde Rüya”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:2, 2010, s.261.

¹⁴ Sambur, s.52-53.

¹⁵ Carl Gustav Jung, *On The Nature of the Psyche*, Routledge Classic, Londra, 2003, (Nature of the Psyche), s.7.

Freud'un asıl ayrılık sebebinin Freud'un önemli bir kavramı olan cinsel libidoyu Jung'un daha genel bir psişik enerji olarak adlandırması olduğunu belirtmektedir.¹⁶

Jung'un yaşam enerjisine libido demesinin nedeni bu enerjiyi psikolojik bir konseptle ifade etmek istemesinden dolayıdır.¹⁷ Jung, libidonun bilinç ve bilinçaltı süreçlerde aktif rolüne dikkat çekmektedir ve Jung libidoyu Freud gibi cinsel enerji ile sınırlandırmamıştır o libidoyu tüm bilinç-bilinçaltı süreçleri, hayatı kapsayan enerji olarak tanımlamıştır. İnsanda var olan bu enerjinin dengeli bir şekilde dağılımı uyumu oluştururken dengesiz bir dağılım da zıtlıkları açığa çıkarabilmektedir. Bu şekilde insan kişiliği tek düze bir yapı olmaktan çıkmaktadır.

1.1.2 Zıtlıklar ve Harmoni

İnsan kişiliği düz bir yapı olmaktan ziyade üzerinde iniş çıkışların olduğu ve zıt güçlerin birbiriyle çatıştığı kompleks bir gerilimler alanıdır.¹⁸ Bu zıtlıklar insanın kişiliğinin oluşumunu sağlamaktadır. Zıtlığın oluşturduğu dinamizm, enerji ve yaratıcılık olmasaydı hayat ve kişilik statik olacaktı¹⁹. Zıtlıkların varlığı insanın kişiliğinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Heraclitus zıtların bu işlevinden ilk defa bahseden kişidir ve o bu prensibi enantiodramia şeklinde ifade etmiştir. Heraclitus, her şey sürekli bir “oluş” içindedir. Bu kesintisiz dönüşüm içinde, karşıtlar bütünde bir araya gelir. Önemli olan onları bir araya getiren logos, “evrensel us” dur. Bu dönüşümün temelinde zıtların savaşının olduğunu savunur.²⁰

Heraclitus'un karşıtların birliği kuramı aslında evrende var olan bir harmoniden bahseder. Örneğin; soyun devamı için dişi ve erkeğin olması, güzel bir beste yapabilmek için tiz ve pes seslerin bir arada kullanılması gerekir. Yağmurun olması için önce suyun buharlaşması gerekir. Daha sonra gökyüzünde yoğunlaşıp su damlacıkları olması ve yere düşmesi gerekmektedir. Ancak her defasında tekrarlanan bu olayda yağın, aynı yağmur değildir. Her şey değişmiştir.²¹ Evrende düzenin zıtlıklar ile birlikte meydana gelmesi gibi insan da zıtlıkları barındırır. Jung da

¹⁶ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.31.

¹⁷ Sambur, s.55.

¹⁸ Sambur, s.57.

¹⁹ Sambur, s.57.

²⁰ Esra Yıldırım, “Heraklitos'un Karşıtların Birliği ve Savaşı Teorisi” www.academia.edu/4619913/, (03.11.2018).

²¹ Esra Yıldırım, “Heraklitos'un Karşıtların Birliği ve Savaşı Teorisi” www.academia.edu/4619913/, (03.11.2018).

Heraclitus'un enantiodramia olarak isimlendirdiği bu prensibe oldukça önem vermektedir. Jung'a göre "Enerjik bir süreç olarak hayat zıtlara ihtiyaç duymaktadır, çünkü zıtlık olmadan enerjinin var olacağını düşünmek mümkün değildir."²²

Zıtlık ilkesi kadar birleşme durumuna ulaşma da kişilik yapımızın diğer bir karakteristiğidir.²³ Zıtlık durumları beraberinde birliği, uyumu da getirebilir. Zıt yapılar birleşerek bir sentez oluştururlar. Zıt yapılar birbirlerinin tamamıyla zıttı değildir aksine onlar bir araya gelerek bir uyum, bir kişilik oluştururlar. Jung psikolojisinde zıt eğilim ve tavırlar birbirinden kopuk değildir.

Jung'a göre libido insanlarda tek bir yerde toplanmaz. Çünkü sağlıklı bir kişiliğin oluşumu için bu enerjinin bilinç ve bilinçaltı bölgelere dengeli ve aktif bir şekilde dağıtımının yapılması gerekmektedir. Kişiliğimiz bunu sağlayacak aktif bir transfer mekanizmasına sahiptir.²⁴ Transfer mekanizması sağlıklı bir kişiliğin oluşumunda önemli bir role sahiptir.

Jung'a göre kişiliğimizin dengesini korumasını sağlayan libido transferi 'eşitlik prensibi' ve 'entropi prensibi' olarak isimlendirilen iki yöntem ile olmaktadır. Kişilik yapımızın bilinç ya da bilinçaltı bölgesinde bulunan libidoda da bir azalma ya da kaybolma oluşması durumunda bile libidinal enerjinin tamamen yok olduğu düşünülemez. Jung libidinal enerjinin korunmasından psikolojik bir yasa gibi bahseder.²⁵ Enerjinin korunumunu sağlayan yasa Jung'ta 'eşitlik prensibi'dir.

Jung'un eşitlik prensibi adını verdiği yasa libidonun bir yere ilgisinin azalması durumunda o ilginin başka bir yere transfer edilmesi demektir.²⁶ Libido kaybolmamakta ancak eşitlik prensibi gereği kişiliğin başka bölümlerine transfer olmaktadır. Nicelik olarak kaybolmayan libido sadece yön değiştirmektedir.

Transferin sağlanabilmesi için önceki ilgiye denk bir ilginin var olması gerekmektedir. Jung bunu şu şekilde ifade etmektedir " Bir psikolojik değer yerine eşit yoğunlukta bir başka değer ikame edilmediği sürece o kaybolmamaktadır."²⁷ Libidonun artık ilgisinin olmadığı objelere karşı yeni objeler transfer olmaktadır. Bu

²² Sambur, s.58.

²³ Carl Gustav Jung, **Answer to Job**, Inner City Books, Toronto, 1992, (Answer to Job), s.59.

²⁴ Carl Gustav Jung, **Modern Man in Search of a Soul**, Londra: Routledge ve Kegan Paul , (Search of a Soul), s.111.

²⁵ Jung, Nature of the Psyche, s.18.

²⁶ Carl Gustav Jung, **The Structure and Dynamics of the Psyche**, Cilt.8, Kegan Paul, Londra, 1969, (Dynamics of the Psyche), s.18.

²⁷ Jung, Search of a Soul, s.242.

eşitlik ilkesinin yanında ona eşlik eden bir de denge ilkesi mevcuttur. Adından anlaşılacağı üzere denge ilkesi libidonun transferi sürecinde dengeyi sağlamaktadır. Şayet bu dağıtım dengesiz şekilde gerçekleşecek olursa bu kişilikte bozulmalara sebep olmaktadır. Eşitlik yasası ile birlikte denge yasası kişiliğin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için denge içinde çalışmaktadır. Libidonun transferi sırasında oluşan herhangi bir dengesizlik kişiliği temelde sarsacak etkiye sahiptir.

Kişi psikolojik enerjisini ne tamamen ortaya çıkarmayacağı gibi tamamen görmezden de gelmemelidir. Kişinin kendinin farkına varması, kendini yeniden yaratması için enerjisini doğru kullanmayı öğrenmelidir. Diyebiliriz ki ancak bu şekilde sağlıklı bir kişilik oluşması mümkündür.

Libidonun kişiliğimizde dengesiz bir şekilde dağıtımının yapılması durumunda kişilik yapımız olumsuz şekilde etkilenmektedir. Kişiliği olumsuz etkileyen bu durumlardan korunabilmek için zıtlar arası dengeyi sağlamak gerekmektedir. Bu denge de ilerleme ve gerileme hareketlerinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesine bağlıdır.²⁸

Jung ilerleme hareketini şu şekilde tanımlamaktadır: “İlerleme çevre şartlarına süreklilik içerisinde adapte olmaktır. Çevreye adapte olmaktır. Çevreye adaptasyon hayati bir zorunluluktur. Çevreye adaptasyonun hayati bir zorunluluk olması çevre şartlarına tam olarak oryantasyonu ve bireyleşme sürecinin önündeki bütün engellerin aşılmasını gerekli kılmaktadır.”²⁹

Çevreye adaptasyon süreklilik arz eden bir durumdur ve libido ilerleme hareketi ile yaşamla dinamik bir ilişki içindedir. Libidonun ilerleme hareketi kişiye yaşam enerjisi vermektedir.³⁰ Sağlıklı ve mutlu bir hayatın devamı için enerjimizi ileri doğru yönlendirmemiz gerekmektedir. İleri doğru hareket pozitif enerji vermektedir.

Jung’un gerileme üzerine yaptığı tanımı ise şu şekildedir: “Gerileme iç dünyanın şartlarına bir adaptasyon hareketidir. Gerileme bireyselleşmenin taleplerini hayati bir ihtiyaç olarak tatmin etme zorunluluğundan doğmaktadır.”³¹

²⁸ Sambur, s.72.

²⁹ Jung, Nature of the Psyche, s.39.

³⁰ Sambur, s.66.

³¹ Jung, Nature of the Psyche, s.39.

Gerileme hareketi libidonun iç dünyamızın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaptığı geri çekilme hareketidir. Bu hareket ile birey enerjisinin dış dünyadan iç dünyasına çevirmektedir.³² Gerileme kişinin bilinçaltının ihtiyaçlarına yönelmesi hareketidir.

Bu iki hareket ile kişi kendi dış dünyasının farkında olduğu gibi iç dünyasına da yönelmektedir. Libidonun ilerleme ve gerileme hareketleri kişinin kendinin farkına varmasına da olanak sağlamaktadır. Bilinçaltı ile yüzleşmek kişinin kendini keşfetmesine de fırsat vermektedir. Bu yüzden hem ilerleme hem de gerileme hareketlerinin varlığı olumsuz olarak algılanmamalıdır.

Jung psikolojisinde libido kavramı ile birlikte bunun yanında kişiliği oluşturan ve birbiri ile sürekli etkileşim halinde bulunan bilinç, kişisel bilinçaltı, kolektif bilinçaltı ve arketip kavramları bulunmaktadır. Jung’u anlamak için bu kavramların onun psikolojinde ne anlama geldiğini anlamak gerekmektedir.

1.1.3. Bilinç

Bilinç, psişenin birey tarafından doğrudan bilinen bölümüdür.³³ Bilinç alanının genişletilmesi Jung’un düşünme, duygu, duyu ve sezgi olarak isimlendirdiği zihin işlevleri ile mümkün olmaktadır. Jung’a göre, “insan yaşamındaki bilinçli evreler bir araya toplansa, toplam sürenin ancak yarısını oluşturmaktadır.”³⁴ Bilincin belirli bir düzeye ve yoğunluğa ulaştığı zamanlar ise oldukça azdır.³⁵ İnsan çoğu zaman bilinçli olarak yaşadığını düşünse de yaşamında bilinçaltının çok büyük rolü vardır.

Bilinç, “bireyin çevreye dönük algılama ve yönelim aracıdır. Bu nedenle bireyin bilinçli olması, içinde bulunduğu ilişkileri nedeniyle dış dünyayı algılaması ve tanınması anlamına gelmektedir.”³⁶ Bir durumun bilinç düzeyine ulaşabilmesi için egoyla ilişkisinin var olması gerekmektedir. Jung egoyu bilincin merkezi olarak görmektedir. Hatta bu iki kavramı birbiri yerine kullanmaktadır.³⁷ Birey ego ile yaşantılarının ve neyi tecrübe ettiğinin farkına varır.

Ego, bilinç ve bilinçaltı arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Ego tanımazsa bilinçte onu algılayamaz. Çünkü Jung

³² Jung, *Natur of the Psyche*, s.39.

³³ Kısa, *Bireyleşme Süreci*, s.6.

³⁴ Kısa, *Bireyleşme Süreci*, s.20.

³⁵ Kısa, *Bireyleşme Süreci*, s.20.

³⁶ Kısa, *Bireyleşme Süreci*, s.21.

³⁷ Jung, *Nature of the Psyche*, s.94.

psikolojisinde her şey ego yoluyla algılanır. Algılanamayan kısımlar da bilinçaltını oluşturur. Kısaca belirtmek gerekirse algılanacak şeyin ego tarafından tanınması gerekmektedir aksi takdirde algılama bilinç düzeyinde değil bilinçaltı seviyesinde kalmaktadır. Tanınmayan durumlar bilinçaltına itilmektedir.

Belli bir enerjiye sahip duygular, düşünceler, hatıralar egoyu aşır bilinç düzeyine ulaşabilmeyi başarabilmektedir.³⁸ Bu da demektir ki egoyu aşmak öyle kolay değildir. Her algının bilinç düzeyine çıkması da kolay değildir. Hangi duygunun, düşüncenin bilinç düzeyine ulaşacağını ego belirlemektedir. Ego bir süzgeç gibi nelerin bilinç alanına geçeceğine karar vermektedir. Bu şekilde yaparak zihnimize kirlilik oluşmasının da önüne geçmektedir. Ego süzgecinden geçirmediği durumları bilinçaltına göndererek bu ayıklama işini yerine getirmektedir.

1.1.4. Kişisel Bilinçaltı

Egonun süzdüğü ve bilinçten dışladığı tecrübeler Jung'un 'bireysel bilinçaltı' dediği bölgede tutulmaktadır.³⁹ Etkisini kaybeden hatıralar, duygular ya da ego tarafında tanınmayan durumlar bilinçaltının hazinesini oluşturmaktadır. Bilinçaltına atılan durumlar zamanı geldiğinde kullanılmak üzerine bekletilmektedir. Ancak kullanılmazsa beklemeye devam etmektedir.

Jung'a göre, "bilinçaltı ve bilinçaltı işlevler gerçek yaşam için en az bilinçli zihin kadar anlamlı ve önemlidir. Jung'a göre bilinçaltı daima mevcut olmasına rağmen, bilinmek istenmemesi nedeniyle daima yok olduğu düşünülmüştür. Çünkü insanlık hala bilinçaltına nazaran oldukça güçsüz bir konumda bulunmakta ve bu büyük güç onu daima korkutmaktadır. Bilinçaltı, karanlığın, sınırsızlığın, isimsizliğin ve bilinmeyen tecrübelerin yoludur."⁴⁰ İnsanlara bilinçaltı bölgesi karanlık geldiği için korku oluşturmaktadır ve insanlar bilinçaltı ile yüzleşmekten korkmaktadır. Ancak insanın kendini gerçekleştirmesi Jung'a göre bilinçaltının kendini gerçekleştirmesi ile mümkün olmaktadır. Birey bilinçaltı ile de tanışmalıdır.

Kişisel bilinçaltı, "bireye özgü olup egoyla iç içe olan bir bölgedir. Bu bilinçaltı, bir kez bilincinde olup da bastırılan, unutilan veyahut da görmezlikten gelinen deneyimlerle, ilk planda kişi üzerinde bilinçli bir izlenim yaratamayacak kadar zayıf olan yani bilinç eşiğini aşamayan içeriklerden oluşmaktadır. Kişisel

³⁸ Jung, Nature of the Psyche, s.82.

³⁹ Jung, Search of Soul, s.1.

⁴⁰ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.28.

bilinçaltındaki bu içerikler aralarında birleşerek kompleks denilen yapıları oluşturmaktadır.”⁴¹ Bilinçaltına atılan yani ego tarafından tanınmayan ya da etkisini kaybeden hatıralar, düşler, düşünceler, gruplaşarak kompleks denilen yapıları meydana getirir.

1.1.5 Kompleksler

Bilinçaltında bulunan her türlü materyal bir düzen içinde sınıflandırılmaktadır. Jung bu sınıflandırmayı şu şekilde açıklamaktadır:

*“Bilinçaltı durağan olma anlamında asla pasif değildir. O sürekli olarak muhtevasını gruplamakla meşguldür. Bilinçaltının muhtevasını gruplama faaliyeti patolojik örneklerde tamamen otonom tarzda olurken normalde aktivite bilinçli koordineli olarak gerçekleşmektedir.”*⁴²

Jung’da kompleksler bireyin bütün enerjisini ve dikkatini kendi üzerinde toplamaktadırlar.⁴³ Kişi bütün enerjisini komplekslerine yönlendirmişse bu onun için büyük bir problem olabilir. Onlara psikolojik dünyamızı yönetme yetkisi verildiği takdirde kişi saplantılı bir hale dönüşmektedir. Bilinçaltında var olan komplekslere aşırı derecede takıntılı hale gelmek kişinin bireysel yaşantısında sıkıntı çekmesine sebep olabilmektedir. Komplekslerin bunu yapabilme kuvveti vardır ve onlar bu eğilimdedirler. Bu kuvveti de ele geçirdiklerinde ise kişilik çökme tehlikesi ile karşılaşır.

Jung’a göre komplekslerden arınmış bir kişilik düşünmek mümkün değildir ve komplekslerinin olmadığını söylemek onların patolojik hale gelmesine sebep olmaktadır. Birey için en doğrusu komplekslerini yok saymak değil onların varlığını kabul etmektir. Kompleksler kişiyi ele geçirdikleri zaman saplantı haline dönüştükleri zaman patolojik olurlar. Komplekslerin bizi ele geçirmesine izin vermeden varlıklarını kabul ederek sağlıklı bireyler olabiliriz.

⁴¹ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.29.

⁴² Carl Gustav Jung, **Aspects of the Masculine**, Ark Paperbacks, Londra,1989, s.79.

⁴³ Jung, Nature of the Psyche, s.12.

1.1.6 Kolektif Bilinçaltı

Bireysel bilinçaltının gerisinde derin bir bilinçaltı bölgesi olduğunu düşünen Jung buraya “kolektif bilinçaltı” adını vermektedir.⁴⁴ Bireysel bilinçaltının yanında Jung psikolojisinde kolektif bilinçaltı denilen bu bölgenin de önemli bir yeri vardır.

Jung, kendi kişiliğinde kolektif bilinçaltını nasıl bulduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Biz insanlar kendi bireysel hayatlarımıza sahip olmamıza rağmen büyük ölçüde yüzyıllara yayılan bir kolektif ruhun temsilcileri, kurbanları ve savunucularıyız. Burunlarımızı takip edecek kadar yaşadığımızı düşünebiliriz fakat dünya tiyatro sahnesinde sayılar üstü bir konuma sahip olduğumuzu asla keşfetmeyebiliriz. Varlığımızın parçası yüzyıllar boyunca yaşamaktadır. Ben asırlardır yaşayan bu tarafımı ‘İki Numara’ olarak niteledim. İki Numara bütün gerçekliğin temsilcisidir.”⁴⁵

Kolektif bilinçaltı denilen bölüm kişinin tecrübelerinden bağımsız bütün insanlığa ait tecrübeleri içine alan bölümdür. Jung kolektif bilinçaltında insanlığın yazılmamış tarihini keşfettiğini düşünmektedir.⁴⁶ Bireysel bilinçaltı nasıl ki kaybolmuyorsa tüm insanlığa ait bilgi ve tecrübelerde aynı şekilde kaybolmamakta kolektif bilinçaltı denilen yerde depo edilmektedir. İnsanlar bireysel bilinçaltını nasıl ki yok sayamaz ise aynı şekilde kolektif bilinçaltını da yok sayamazlar. Kolektif bilinçaltı insanlığın ortak psikolojik mirasını oluşturur.

Jung psikolojisinde insan kişiliğinin bölümlerinden bir diğeri de arketip dediğimiz psişik yapılardır. Kişinin bilinç ve bilinçaltı bölgelerinde biriktirdikleri, edindiği tecrübeler, kompleksleri ve şimdi ekleyeceğimiz arketipler vicdani gelişimi etkileyen unsurlardır. Bu bağlamda arketip kavramının ne anlama geldiği ve Jung’un başlıca dört arketipine değinmekte yarar vardır.

⁴⁴ Carl Gustav Jung, **Memories, Dreams, Reflections**, Collins, Londra, 1974, (Memories, Dreams, Reflections), s.111.

⁴⁵ Sambur, s.82.

⁴⁶ Carl Gustav Jung, **Psychology and Religion**, Pantheon Books, New York, 1989, Cilt:11, s.188.

1.2. JUNG PSİKOLOJİSİNDE ARKETİPLER

Jung'un arketip olarak adlandırdığı kuramı Stevens'a göre, psikoloji biliminin temelini teşkil edebilecek nitelikte kavramlar içermektedir. Stevens, Jung'un, fizikçilerin parçacık ve dalgaları, biyologların genleri araştırdığı gibi, kolektif bilinçaltını ve bunun arketip adı verilen işlevsel birimlerini irdelemenin de psikologlara düşen iş olduğu görüşünü paylaşır.⁴⁷ Peki bu arketip denilen kavram ne anlama gelmektedir?

Arketipler herkeste görülen “özdeş psişik yapılardır.”⁴⁸ “Prototip anlamına gelen arketip kavramını Jung'dan önce ilk olarak Richard Owen biyolojik çerçevede türlerin orijinal tipi anlamında kullanmıştır.”⁴⁹ Arketipler insanlığın ortak mirasını oluştururlar.

Arketipler sadece insana mahsus yapılardır. Jung bunu şöyle ifade etmektedir:

*“İnsan davranışını belirleyen işlevsel modellere ‘imajlar’ adını vermekteyim. İmaj kavramı insan aktivitesinin oluş formunu ifade etmesinin yanında aktivitenin meydana geldiği tipik durumu da kapsamaktadır. Bu imajlar orijinaldirler ve bütün insanlık türüne özgüdürler. Onları insan ırkının doğuşuyla başlatmak lazımdır. Onlar insanın insani nitelikleridir ve aktivitelerimizin spesifik insani formlarıdır.”*⁵⁰

Jung'a göre bireysel bilinçaltı kişinin hayatı boyunca edindiği tecrübeler ile oluşurken kolektif bilinçaltının içeriğini arketipler oluşturur. Arketipler de bizzat birey tarafından değil o insanlığın başlangıcından itibaren zaten orada vardır.⁵¹ Arketipler insanın tecrübeleri dışında var olan yapılardır. Bizler onları gerçekleştirme potansiyeline sahip bulunmaktayız.

Bizler arketipler hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak onlar bizim bu dünyaya uyum sağlayabilmemize katkı yaparlar. Bugün dış dünyaya kolay bir şekilde adapte olmamızın arkasında bu arketipler yatmaktadır.

İnsanlığın başlangıcı ile birlikte oluşan arketipsel davranış modelleri bireysel tecrübelerimiz ile gelişim gösterirler. Tecrübelerimizin farklılaşması ve çevrenin

⁴⁷ Anthony Stevens, **Jung**, çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.48.

⁴⁸ Stevens, s.49.

⁴⁹ Sambur, s.85.

⁵⁰ Carl Gustav Jung, **Aspects of the Feminine**, Ark Paperbacks, Londra, 1986,(Aspect of the Feminine), s.106.

⁵¹ Jung, Aspect of the Feminine, s.165.

zenginliği arketiplere kendilerini gelişmiş bir şekilde ortaya koyma olanağı sağlamaktadır.⁵² Birey tecrübe kazandıkça arketipler de gelişim gösterir.

Jung, bireylerin arketipler ile ilişki kurmalarının gerekliliğini şu şekilde açıklar:

*“Arketipleri değersiz bir şekilde kenarı itmek bizim kaybımız olacaktır. Bu yüzden yapacağımız iş arketipleri inkâr etmek değil onları czmlemektir. Arketiplerin czlmesi ve dışarıya yansıtılması ile kaybedilen arketipsel içerik yeniden inşa edilecek ve birey bu içeriğin kendisi için ifade ettiği anlamı yeniden keşfedebilecektir.”*⁵³

1.2.1. Dört Arketip

Arketipler, “insan zihninin evriminin bizlere kazandırdığı ilk örneklerdir. Gerçek dünyada karşılık bulduklarında bu belirsiz imgeler canlı veya cansız varlıklara dönüşebilirler.”⁵⁴ Birey yaşamı boyunca tecrübeleri ile hem kendini hem de kişiliğindeki arketiplerini geliştirir. Jung’un özellikle üzerinde durduğu dört temel arketipi vardır. Bunlar; persona, anima- animus, gölge ve ben’dir. Bunların dışında çok sayıda arketipin olduğunu da unutmamak gerekir. Ancak burada dört temel arketip üzerinde duracağız.

1.2.1.1. Persona

Antik Yunan’da oyuncuların sahnede sergiledikleri oyun sırasında kullandıkları maskelere persona denilmiştir. Kişi kendisinden beklenen davranışları gösterme eğilimindedir. Çevrenin ve toplumun beklentilerine göre de kişi buna uygun maskeler kullanır. Bir kişinin birden fazla personası olabilir. Persona kişinin gerçek kimliğinin önündeki maskedir.

Jung, “persona arketipinin gerçek kişiliğimizi toplum önünde maskeleydiğinden dolayı ona ‘toplumsal arketip’ ya da ‘uyum arketipi’ de denildiğini belirtmektedir.”⁵⁵ Persona aslında bizim topluma uyum sağlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu şekilde birey çevresinde kabul edilebilir ve saygınlık kazanabilir diyebiliriz. Bizler tam olarak gerçek kişiliklerimizi topluma yansıtmaktan ziyade toplumun bizlerden beklentileri yönünde hareketler içerisine giriyoruz.

⁵² Sambur, s.91.

⁵³ Jung, Aspect of the Feminine, s.112.

⁵⁴ Eylem zge Esen, “Biz Büyüdük ve Kirlendi Dünya”, https://www.academia.edu/5540551/carl_jung_arketipler, (27.11.2018).

⁵⁵ Sambur, s.94.

Persona her ne kadar toplumda yer edinmeyi sağlamış olsa da aslında gerçek kişiliklerimizi bastırmak ne kadar sağlıklı?

Bireyler hayatta oynadıkları maske rollerin dışında gerçek bir kişilikleri olduğunu unutmakta ve maskelerini gerçek kişilikleri yerine koymaktadırlar.⁵⁶ Problem burada ortaya çıkıyor diyebiliriz. Personayı gerçek kişilik haline getirmek psikolojik rahatsızlıklara da bir bakıma kapı açmak demektir.

Jung’a göre bir maskeyi kullanmak ile o maskenin gerçek kişilik haline getirilmesi arasında büyük bir fark vardır. Kişi bunun farkına varmalıdır. Bireyselleşme süreci de bunun farkına varmak ile başlamaktadır.⁵⁷ Bireyselleşme sürecinin başlangıcı için kişinin öncelikle maskelerini indirmesi gerekmektedir.

1.2.1.2. Gölge

Gölge arketipi personanın aksine kişinin diğer insanlardan sakladığı, bilinçaltına ittiği özelliklerini ifade eder.

Jung’un ifadesiyle, “kişinin dolaylı ya da dolaysız ilişki kurduğu ama hiçbir şekilde itiraf edemediği her şey gölge arketipinin kapsamına girmektedir. Karakterimizin aşağılık derecesindeki niteliklerini ve kendileriyle uzlaşma sağlayamadığımız eğilimlerimizi gölge arketipinin içeriğine örnek olarak verebiliriz.”⁵⁸ Gölgemiz bizim herkesten sakladığımız bilinmesini istemediğimiz özelliklerimiz yani karanlık tarafımızdır. Kişiler çoğu zaman kabul etmese de durum budur.

Jung’a göre, herkes gölge bir kişiliğe sahiptir ancak çoğu onunla yüzleşmekten kaçınır. Kişinin kendi karanlık tarafı ile yüzleşmesi kolay bir durum değildir. Bu sebepten yüzleşemeyen çoğu insan kendi gölge tarafını kaybeder.

İnsanlar gölgelerini yaşamak ve onunla yüzleşmek yerine daha çok onu dışarıya yansıtma yolunu tercih ederler. Yansıtma bize ait bir niteliğin bize yabancılaşarak dışarıdan bir obje ile özdeşleşmesidir. Kişiliğinin gölge tarafıyla karşılaşmak istemeyen kişiler gölgelerini dışarıya yansıtmak suretiyle ondan kurtulduğunu sanmaktadırlar.⁵⁹

⁵⁶ Jung, Aspect of the Feminine, s.83.

⁵⁷ Jung, Aspect of the Feminine, s.84.

⁵⁸ Carl Gustav Jung, **The Archetypes and the Collective Unconscious**, Princeton University Press, New York, 1969, Cilt:9, ss.284-285.

⁵⁹ Sambur, s.96.

Toplum ile ilişkilerimizin sağlık bir şekilde yşşyebilmesi için bizlerin gşlge yanımızı başkaları şzerine yansltmak yerine onunla barışmamız gerekmektedir. Gşlge tarafımızı kabullenip onunla yşzleşmemiz kendimizi bulmamızı sağlayacaktır. Kişi kendisi ile yşzleşerek işe başlarsa bireyselleşme yolunda adım atabilir.

Jung’a gşe bireyleşme yolunda kişinin mutlaka gşlgesi ile barışması onunla yşzleşmesi gerekmektedir. Kişi personasını kendi kişiliği haline getirmeden gşlge tarafı ile yşzleşmeden bireyselleşme yoluna giremez diyebiliriz.

İnsanlar bu yşzleşmeden gşlgenin kişiliğimizi zayıflatacağını dřřřndřęř için kaçmaktadırlar. şnkş zayıf yşnlerimizin farkında olmamızın bizi zayıf hale getireceğini dşşşnşşz ve onunla yşzleşmek yerine bastırmak gşrmezden gelmek daha kolay gelir. Zor olsa da kişinin gşlgesi ile karşılaşması onu dışarıya yansltmak yerine onu kabul etmesi gerekmektedir.

1.2.1.3. Anima ve Animus

Jung, “tşm arketipik sistemler arasında yaşamın olağan durumlarına uyum sağlama gşcş veren en şnemli arketipin karşı cinsle ilişki kurmaya yşnelik olan arketip olduğunu sşyler.”⁶⁰ Jung psikolojisinde arketipler kadınlarda ve erkeklerde bulunmaları açısından farklı isimlendirilmiştir. Arketiplerin kadınlarda olan şekline animus, erkeklerde olan şekline anima denilmiştir.

Jung psikolojisinde anima ve animus şu şekilde açıklamaktadır:

“Anima erkeğin manevi şzelliklerinin sahip olduğu kendisini kişinin rşyalarında feminen bir şekilde açığa çıkaran gşcş temsil etmektedir. Animus ise kadındaki manevi nitelikler olup maskşlen dediğimiz erkeksi bir açığa çıkan gşcş temsil etmektedir. Bu bağlamda, bu psikolojik gşlerin farkında olmayan kadın ve erkekler anima ve animuslarını değişik şekillerde dışarıya yansltmaktadırlar.”

Jung, anima ve animus her iki cinsin bilinç dışında erkeğin kadınlığa ait yşnşnş ve kadının erkekliğe ait yşnşnş temsilen zıt eşler olarak faaliyet gşsterdiğini ve bu durumun kadın ve erkeğin birbiriyle olan ilişkisini derinden etkilediğini belirtir.

Gşlge gibi, bu arketipler de gşrmezden gelme eğilimindedir ve yalnızca daha ideal hale getirilmiş bir şekilde, animanın veya animusun yansması potansiyel eşinde gşrşnşr, bu durum ruhunun diğer yarısını bulmuş duygusu ile kendini

⁶⁰ Stevens, s.72.

tamamlama hissini sağlar. İlk görüşte aşk fenomeninin de kaynağının aslında bu olduğuna Jung'da değinilmiştir. Jung psikolojisinde, anima, erkeklerin kolektif bilinçaltındaki kadınsı yönü, animus ise kadınların kolektif bilinçaltındaki erkeksi yönü temsil etmektedir.”⁶¹ Anima ve animus karşı cinslerin birbirini anlamasına yardımcı olmaktadır. Bir kadını bir erkeğe ya da bir erkeği bir kadına çeken gücün Jung'un bahsettiği anima ve animus'tan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz.

1.2.1.4. Ben

Jung psikolojisinde en önemli arketip 'ben' arketipidir. 'Ben', kişiliğin tüm yapısına birlik ve bütünlük kazandırır.

Ben arketipi ile başlayan bireyselleşme süreci bu arketipin gerçekleşmesini hedeflemektedir. Ben arketipi tüm arketiplerin en merkezi konumundadır ve bireyselleşme süreci bu arketipin kendini gerçekleştirmesi ile gerçekleşmektedir.

Ben arketipi aslında manevi kişiliğimizi gerçekleştirmeyi istemektedir. Jung, ben arketipine insan üstü bir anlam vermeye çalışır, çünkü ona göre ben arketipi içimizdeki Tanrı'dır. Jung, Tanrı'yı bilinçaltının merkezi arketipi olan ben ile eşit tutmaktadır.⁶² Jung'da ben kendini gerçekleştirdiğinde aslında Tanrısallaşmış olmaktadır. Bu Tanrı ile insanın bir bedende bir olduğu anlamını taşımaktadır denilebilir.

Ben arketipi Tanrı'yla, toplumla ve kendimizle sağlıklı ilişkiler kurmamızı ve yine topluma uyum sağlamamızı olanaklı kılan süreci başlatıp geliştirmektedir. Bu süreç bireyselleşme sürecidir. İnsan kendi içinde sürekli çatışma halinde ise burada ben arketipi görevini tam olarak yerine getirmemiş demektir. Eğer kendimizi iyi hissediyorsak çevremize ve dünyaya bakış açımız karanlık ve kötümser değil ise burada ben arketipi görevini başarıyla yerine getirmiş demektir.

Jung psikolojisinde temel dört arketip dışında birkaç önemli arketip daha vardır. Bunlar; çocuk, anne, kahraman ve yaşlı bilge adam arketipidir.

Hayat akışımızda derin roller üstlenen arketipleri bizi hayata hazırlayan ekipmanlar olarak görmek mümkündür. Toplumun bireyi olarak yaşama, karşı cinsle ilişki kurma, evlilik ve aile sorumluluklarını yerine getirme, çocukluk ve ergenlik dönemlerinin zorluklarıyla başa çıkma, geleceği planlama, yaşlılık olgusuna

⁶¹<https://carljungturkiye.wordpress.com/2017/06/15/anima-ve-animus/>, (30.10.2018)

⁶² Jung, Answer to Job, s.177.

hazırlanma gibi yaşamımızın değişik dönemlerinde ortaya çıkan durumlara hep o dönemin uygun arketipsel davranış modelleriyle cevap vermekteyiz.⁶³ Arketipler bizleri hayata hazırlar, toplum ile ilişkilerimizin daha sağlıklı şekilde yürütülmesine, toplumda kabul göremeye, kişinin kendini tanımasına ve anlamasına yardımcı olmaktadır. Kişi ne kadar kendinin farkında olup kendisi ile yüzleşirse bireyselleşme sürecini o kadar çabuk tamamlayabilir demekte sakınca yoktur.

1.3. JUNG'DA ZİHNİN İŞLEVLERİ ve PSİKOLOJİK TİPLER

İnsan dış dünyayı Jung'un adı geçen zihin işlevleri ile algılamaktadır. Bu algılamalar insan kişiliğinin gelişiminde ona yol göstermektedir. Jung'un zihin işlevleri adını verdiği duyu, sezgi, düşünce ve duygu güçleri kişinin vicdani ve ahlaki gelişimi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir.

Bilinç, dış uzamda yer alan nesneler evrenini algılamak ve oraya yönelmek için genellikle duyumsal izlenimlerden yararlanmaktadır. "Duyum, bulunduğu uzamdaki nesnenin varlığını saptadıktan sonra, bir başka işlev bu nesnenin ne olduğunu söylemektedir. Bu olgu düşünce adı verilen bir düzlemde gerçekleşmektedir."⁶⁴ Jung'a göre bu süreçte, varsayımların ve önsezilerin etkisi vardır. "Kişi algılanan nesneye karşı bir önsezi oluşturur ve bu da Jung'da sezgi olarak anlam bulan işlevdir. Son kademedeki Jung'un duygu olarak adlandırdığı hissetme işlevi vardır. Duygu, bir nesnenin birey için ne olduğunu ortaya koyan bir işlevdir."⁶⁵ Birey bu şekilde dış dünyayı algılamaktadır ve bu algılama sırasında bireysel farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Jung, öncelikle psikoloji alanındaki çalışmalar üzerine çalışmış sonra da kendisine ait kişilik tipleri teorisini oluşturmuştur. Bilinç, duyu, sezgi, duygu ve düşünme işlevleri ile birlikte Jung'da 'dışa dönük' ve 'içe dönük' şeklinde iki eğilime de sahiptir.

1.3.1. İçedönük ve Dışadönük İki Tavr

Jung'a göre her birey farklı kişiliğe, geçmiş yaşantılara, sosyal, kültürel, ekonomik altyapıya, ilgi, istek, beğeni ve becerilere sahiptir ve bireylerin tüm bu özellikleri ile birlikte değişik öğrenme stillerini öğrenme ortamına getirmeleri de

⁶³ Sambur, s.110.

⁶⁴ Kısa, Bireyselleşme Süreci, s.21-22.

⁶⁵ Kısa, Bireyselleşme Süreci, s.23.

kaçınılmazdır. Bireyler arası bu farklılığın temel nedeni psikolojik tiplerden yani insanların farklı kişilik yapılarından kaynaklanmaktadır. İnsanlarda var olan bireysel farklılıklar bu dört temel işlev doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Bu temel işlevler yine insan kişiliğinin oluşumunda bir etkiye sahiptir. Bu da konumuz gereği vicdani ve ahlaki da etkilemektedir.

Jung'a göre, tüm insanlar iç ve dış dünyalarında gelişen olayları algılayabilecek fikir yürütmeye yarayacak ve tepki geliştirmelerini sağlayacak psikolojik altyapıya sahiptir.⁶⁶ İnsanları birbirinden ayırt eden de bu algılamaların farklılaşmasıdır. Bu algılamaların farklılığı da vicdani ve ahlaki gelişimde kendini göstermektedir. Jung'a göre insanları da farklılaştıran asıl mevzu onların içsel olaylara mı yoksa dışsal olaylara mı daha fazla anlam yükledikleridir.

Şu şekilde ifade edebiliriz; bir dışadönük önce dış dünyadaki olaylara yönelir, içedönük ise adı üzerinde iç dünyasındaki durumlara yönelir. Dışadönük birey içinde bulunduğu her duruma kolayca uyum sağlayabilirken, içedönük bir yapıya sahip birey için bu oldukça zordur o kendi iç dünyasında kalmayı tercih eder. Jung zihninin dört işlevi ve adı geçen iki tavır ile oluşturduğu sekiz tip tanımlamıştır.

1.3.2 Sekiz Psikolojik Tip

Bu sekiz psikolojik tip dışadönük ve içedönük duyumsal tipler, içedönük ve dışadönük düşünen tipler, içedönük ve dışadönük duygusal tipler son olarak içedönük ve dışadönük sezgisel tiplerdir.

Duyu, duygu, düşünce ve sezgi güçleri bağlamında insanları ayırınca vicdani gelişimi etkileyen faktörlerin de aslında ne kadar çok olduğu görülmektedir. Jung sekiz bu şekilde sekiz psikolojik tip tanımlamış ve bu her tip aslında vicdani olarak da farklı gelişim göstermiştir. Dünya üzerinde bulunan insanların her birinin vicdan anlayışı ve ahlaka bakış açısı dünyayı ve olayları algılama çeşitleri göz önüne alındığında elbette çok çeşitli olacaktır.

1.3.2.1 Dışadönük Duyumsal Tip

Temelde bu tip insanlar nesnel gerçekle, gerçekte nesnelerin nasıl olduklarıyla ilgilidirler. Esasen bu kişiler detaylardan hoşlanırlar ve soyutlamalara, değerler veya anlamlara ayıracak pek fazla vakitleri yoktur. Bu tip insanlar algılamakla ilgilenirler, gerçekçidirler.

⁶⁶ Stevens, s.87.

Gölge; “bu tipin alt fonksiyonu sezgidir ki bu sezgi hadiselerden bağımsız, içsel olaylar tarafından harekete geçirilir. Etkinlik kazandığında, genellikle sapkın, olumsuz inanışlara yol açma eğilimindedir.”⁶⁷ Bu tipteki insanlar birden paranoyak olabilirler.

1.3.2.2. İçedönük Duyumsal Tip

İçedönük her zaman öznel olana ilgi duymaktadır. “Dışadönük duyumsal tip nesnel etkilerin kuvvetiyle idare edilirken, içedönük tip nesnel uyarıcının harekete geçirdiği öznel bir duyum tarafından yönlendirilir.”⁶⁸ Bu tipteki kişiler kendi iç dünyalarını dış dünyadan daha ilgi çekici bulmaktadırlar.

Gölge; bu tipteki insanların alt fonksiyonu dışadönük sezgidir. “İçedönük duyumsal tipler sahip oldukları azıcık sezgiyi kullanmaya kalktıklarında genellikle herhangi bir olaydaki yanlışlığı tespit ederler, iyi şeylerin mahzurlu yönlerine dikkat çekerler.”⁶⁹ Sezgi gücü sayesinde olayların görmezden gelinen ya da gözden kaçırılan taraflarını fark edebilirler.

1.3.2.3. Dışadönük Düşünen Tip

Bu tipteki insanlar etkinliklerini bir dış etkilere göre şekillendirirler. Bu kişiler problem çözmede, meseleleri açıklamada başarılıdırlar. Nesnel düşünce bu tipteki insanların yaşamına hâkimdir.

Gölge; içedönük duygusal. “Dışadönük düşünenler kişisel ilişkilerini olduğu gibi kabul etme ve çevrelerindeki insanların duygularını fark etme eğilimindedirler.”⁷⁰ Duygusal ve içedönük yanları çevreye karşı duyarlılığını da artırır.

1.3.2.4. İçedönük Düşünen Tip

Bu tipteki insanlar dış dünyada yer alan olaylara pek az ilgi gösterme eğilimindedirler ve esas itibariyle teori ve fikirlere ilgi gösterirler.⁷¹ Bu tip insanlar düşünceler üzerinde durma eğilimindedirler ancak bu düşünce daha çok öznel düşüncelerdir.

Gölge; dışadönük duygu. Bu fonksiyon dış nesnelerle irtibat halindeyken etkinlik kazanır, fakat içedönük düşünürler, duygularını teşhis etmede ve bunları

⁶⁷ Stevens, s.92.

⁶⁸ Stevens, s.93.

⁶⁹ Stevens, s.93.

⁷⁰ Stevens, s.94.

⁷¹ Stevens, s.94.

başkalarıyla paylaşmada birtakım güçlükler yaşarlar. Duygu ilkel ve büyük ölçüde bilinçdışı olduğundan kendi kendisini idealist ve sezilmeyecek şekillerde ifade edebilir.⁷² Bu da onun daha çok kendi içiyle ilgili olduğundan kaynaklanmaktadır.

1.3.2.5. Dışadönük Duygusal Tip

Bu tipin duyguları, değerleri ve yargıları basmakalıp olma eğilimindedir ve sıkça görüştüğü kişilerle uyum içindedir. Sonuç olarak bu kişiler nazik ve geçimlidirler. Kadınlar arasında daha yaygın olan bu tip dış dünyaya uyan yargılara değer verirler.

Gölge; içedönük düşünme. Bu tip düşünce dar, kaba ve siniktir. Bu tip insanlar ruhsal anlamda bir yıkım yaşadıklarında histerik olabilirler.⁷³ Bu tip bir gölgenin aşılması sağlıklı bir birey olabilmek için gereklidir. Aksi takdirde istenilmeyen psikolojik rahatsızlıklar açığa çıkabilir.

1.3.2.6. İçedönük Duygusal Tip

Bu tipteki insanlar kendilerini saklama eğiliminde oldukça farklılaşmış değerler bütününe sahiptirler. Jung'un bu tip insanlar için ifadesini Stevens şu şekilde aktarmıştır: *"bunlar genelde sessiz, geçit vermeyen, zor anlaşılır tiplerdir... Uyumlu, çarpıcı, etrafa sükûnetli bir izlenim verirler... Diğerlerini etkileme tesir etme veya bir şekilde onları değiştirme amacı gütmeyenler... Başka birinin hakiki hislerine tepki göstermede pek fazla çaba harcamazlar... Bu tip belirsiz bir üstünlük hissiyle beraber eleştirel yansızlık taşıyan bir nezakete sahiptir..."*⁷⁴

Bu tipteki insanlar derin duygusal tecrübeler yaşasalar bile bunları diğer insanlara anlatmayı pek tercih etmezler. Bunun için dışarıdan bakan insanlar onları ketum ve soğuk olarak nitelendirebilirler.

Gölge; dışadönük düşünme. Dışadönük olması kişinin gerçekliğe körü körüne bağlanmasına sebep olmaktadır ve bu tipteki insanlar düşünme fonksiyonuna ağırlık verdiklerinde detaylar arasında kaybolabilmektedirler.

1.3.2.7. Dışadönük Sezgisel Tip

Bu tipteki insanlar nesnel gerçeklikle başa çıkmak için genellikle sezgilerini kullanırlar. Duyumsal tiplerin aksine, sezgiseller nesnelerin gerçekte nasıl olduklarıyla değil fakat onların ne işe yaradıklarıyla ilgilidirler. Stevens Jung'dan şu

⁷² Stevens, s.95.

⁷³ Stevens, s.95-96.

⁷⁴ Stevens, s.96.

sözleri aktarmaktadır; “Sezgi salt bir algı veya vizyon değil fakat nesneden aldığı ölçüde ona bir şeyler katan etkin, yaratıcı bir süreçtir.”⁷⁵

Gölge; içedönük duyum. Duyumlar bu tip kişilerde sadece algıları başlatan bir rol oynar denilebilir.

1.3.2.8. İçedönük Sezgisel Tip

İçedönük sezgi dış ihtimallerle uğraşmaz. Bu tip kişiler dışarıda nesnel dünyada gerçekleşen durumların dışsal süreçleri ile ilgilenmez sadece bu durumların kendisinde meydana getirdiği duygu durumları ile ilgilenir.

Gölge; dışadönük duyum. “Bu işlev büyük ölçüde bilinçdışında yer aldığından bu kişiler devamlı surette nesnel gerçeklikten kopma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.”⁷⁶ İçsel süreçlere dönük olan bu tipler hayat ile bağlantılarını dış dünya ile ilgisini koparmak gibi bir tehlike ile karşı karşıyadır denilebilir.

İçedönük ve dışadönük tipler kendi kişilik dengelerini bozabilmektedirler. Bunu tamamen içeriye dönerek ya da tamamen dışarıya dönerek gerçekleştirmektedirler. İnsanın kişiliğini uç noktalarda yaşaması psikolojisi için sağlıklı değildir ve dengenin olması her zaman iyidir.

Dışadönük kişiler benliklerini dış dünyadaki olaylar ile bütünleştirmekte ve libidolarını dış dünya için harcamaktadırlar. Kendi kişiliğini dış dünyadan ayırt etme bilincini kaybeden dışadönük tip objeler ile kurduğu ilişkiye göre kendisine değer vermektedir.⁷⁷

Dışadönük kendini inkar etme aşırılığını gösterirken içedönük tip diğer bir aşırılığı göstermektedir. İçedönük tip dış dünya ile ilişkisini minimum düzeyde tutmaktadır. Her iki tipte hayatlarını uç noktada yaşamaktadır. Biri tamamen dış dünya ile ilişkisini minimum düzeyde tutarken diğeri iç dünyası ile ilişkisini minimum düzeyde tutmaktadır ve her ikisi de sağlıklı değildir. İnsan için en doğrusu denge kurmaktır. Bireyselleşme için kişinin bu iki yapıdan da kendisini uzak tutması ve dengeyi kurması gerekmektedir.

Bu iki uç kişilik tavrından hiçbirisi sağlıklı bir bireyselleşmeyi gerçekleştirecek duruma değildir çünkü bireyselleşme ne tamamen dış dünya ile yetinmek ne de sadece içe yönelmek ile mümkün olmakta

⁷⁵ Stevens, s.97.

⁷⁶ Stevens, s.98.

⁷⁷ Sambur, s.145.

1.4. JUNG'DA BİREYLEŞME SÜRECİ

Bireyleşme süreci Jung psikolojisinin önemli kavramlarından biridir. Bireyleşmenin başarılı şekilde sonuçlandırılması için kişinin belirli bazı görevleri vardır. Bu görevler Jung psikolojisinde arketipler dediğimiz sembollerle ifade edilmektedir. Ayrıca daha önce adı geçen kompleksler, persona ve gölge Jung psikolojisinde kişinin karşılaşp üstesinden gelmesi gereken basamakları ifade etmektedir. Bireyleşme uygun şekilde sonuçlandırıldığı takdirde birey ortaya çıkmaktadır. Tüm bu basamaklar bireyin ortaya çıkması için gereklidir. Bireyleşmeyi sağlamış kişinin kendi özgün kişiliğinin farkında olması ve bilinçdışını kabullenmesi, onun tüm canlılarla, evrenle olan kardeşliğini gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Bireyleşme sağlıklı bir şekilde gerçekleşirse kişi kendisinin, çevresinin farkında olur ve kendini gerçekleştirmiş olur.

Kısa bireyleşmeyi, bireyin kişiliğinin bilinç ve bilinçaltı bölümlerini birleştirme girişimi olarak ifade etmektedir. “Bireyleşme bireyin psikolojik bir birey, yani bölünmez bir bütün olduğu canlı ve dinamik bir süreci olarak ifade edilmektedir.”⁷⁸ Kişi bireyleşme sürecinde bilinç ve bilinçaltı bölümlerini birleştirme sürecine girdiği ilk andan itibaren aktif bir rol oynar.

Bireyleşme süreci, fiziksel gelişim ve yaşlanmaya paralel olarak bütünüyle psişe içerisinde ortaya çıkan doğal bir süreçtir.⁷⁹ Her insan aslında bireyleşme yolculuğuna çıkma potansiyeline sahiptir.

Bireyleşmenin psişe içindeki kalıtımsal bir süreç olduğunun bir diğer göstergesi de, bu süreci amacı açısından tanımlamaktır. Jung’a göre “bu sürecin amacı “Kendiliğin” kendisini gerçekleştirmesidir. Eğer bireyleşme sürecinin amacı “kendinin” kendisini gerçekleştirmesiye, bu durumda süreç sadece terapik açıdan zorunlu değildir, aynı zamanda arketipik olarak da ortaya çıkarılmalıdır.”⁸⁰ Bir başka ifadeyle birey zorunlu olarak kendini gerçekleştirmeye programlanmıştır ve bu durum kaçınılmazdır, gerçekleşmelidir. Bu süreçte birey çok zorlu aşamalardan geçmek zorundadır. Bilinçaltı ile yüzleşmesi kişi için oldukça güç bir durumdur.

⁷⁸ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.90.

⁷⁹ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.90.

⁸⁰ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.91.

Bireyleşmede “Kendiliğin kendini gerçekleştirme ancak bireyin içsel yaşamının en derin parçalarını keşfetmesi yoluyla başarılabilir.”⁸¹ İşte bu içsel yolculuk kendinin kendisi ile yüzleşmesi anlamına gelmektedir ve bunu başarmak sağlıklı bir şekilde sonuca ulaşmak bireyleşmenin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir.

İnsanın kişiliğini somut hale getirmesi ancak bireyselleşme ile mümkündür. Kişiliğin kendini gerçekleştirme için insan yaşamı boyunca çaba harcamalıdır. Sağlıklı bir kişiliğin oluşması ancak bireyselleşme ile mümkündür. Birey olmak, kendini gerçekleştirmek için de kişinin elinden geleni yapması gerekmektedir.

Bireyin kişiliğini gerçekleştirme çok istenilen bir şey olmasına karşılık bunu gerçekleştirenlerin sayısı çok azdır. “Muhammed, İsa, Buda, Konfüçyüs ve Lao-Tsu gibi bireyler tam olarak kişiliklerini realize etmeyi başarmış paradigmatik kişiliklerdir. Mani, Buda, İsa ve Lao-tse’yi ruh tapınağının direkleri olarak gören Jung bunlardan hiçbirini diğerine tercih etmeyeceğini söylemektedir.”⁸² Buradan da anlaşılacağı üzere kişinin kendini gerçekleştirme kolay bir iş değildir. Tarih boyunca insanlar bunun olması gerektiğinin farkında olsalar bile bunu gerçekleştirmeye güç yetirebilmiş kişilerin sayısı azdır.

Kendini gerçekleştirmek için karşılaşılabilecek güçlükleri göze almak herkesin yapabileceği bir şey değildir. Sadece bu cümle bile aslında ne kadar zorlu bir iş olduğunu göstermektedir.

Sambur Jung’un bireyselleşme üzerine sözlerini şu şekilde aktarmaktadır:

*“Her iyi olan şeyin bir maliyeti olduğu gibi kişilik gelişiminin maliyeti de her şeyden daha pahalı olmaktadır. Kişilik gelişimi kendisine evet demeyi, kendisini en önemli problem olarak algılamayı, yapılan her şeyin bilincinde olmayı ve karanlık tarafımızı sürekli olarak keşfetmeyi gerekli kılmaktadır. Kişilik gelişimi hepimize çok pahalıya mal olmaktadır.”*⁸³

Jung’un bu cümleleri oldukça önemlidir. Çünkü insanın karanlık tarafı ile yüzleşmesi bunun farkında olması kendini gerçekleştirmesinin anahtarıdır. İnsanın bu tarafı ile yüzleşmesi de işleri zorlaştıran kısımdır.

⁸¹ Kısa, Bireyleşme Süreci, s.92.

⁸² Sambur, s.174.

⁸³ Sambur, s.174.

Kişinin kendini gerçekleştirmesi kendisini tanıması ile doğru orantılıdır. Yani ne kadar çok kendini bilersen o kadar çok kendin olursun. Kendisine yabancı olan bir kişinin özgün bir birey haline gelmesi pek mümkün değildir. Lao-Tsu, başkalarını tanımak akıllılık; insanın kendi kendisini tanıması daha büyük akıllılıktır, demiştir. İnsanın kendisini tanıması, korkularını, arzularını, eksiklerini ya da fazlalıklarının daha birçok şeyin farkında olması anlamına gelmektedir.

Bireyin kendini tanıması kişilikte açmazlara neden olan karanlık tarafların farkında olmayı gerekli kılar, çünkü ben kendisini zıtlarda ve onlar arasındaki çatışmada ortaya koymaktadır.⁸⁴ Bu yol zorluklar ile çevrilidir ancak bu zorlukları aşmak imkânsız değildir.

Kendini tanımak kişinin kendinden utanmadan ve korkmadan kendisiyle yüzleşmesi demektir. Kendinden korkan, utanan ve kaçan kişiler kendisine yabancılaşmaktadır. Kendisinden kaçan kişi aslında kendisine büyük bir kötülük yapmaktadır ancak farkında değildir.

Bireyselleşme özgürleştirici bir süreçtir. Onun ile kişi kendisinde var olan zıtlıklarını öğrenir, karanlık yönlerine ışık tutar. Bireyleşme sonunda kişi zıt yönleri ile de uyum sağlar. Kişi kendisini tanıma yolunda bilmediği daha önce fark etmediği yönlerini keşfeder. Bireyleşme süreci kişinin karanlık yönlerini de tanıyıp kendisini gerçekten tanıması ve kötü yönleri ile barışmış birey haline gelmesini sağlayan süreçtir.

Bu süreç ile birlikte insan hangi zihinsel işlevlerine ağırlık verdiğini kendini sekiz kategoriden nereye yerleştirebileceğini görür. Bu şekilde eksiklerini fark eder düzeltilmesi gerekeni düzeltebilmek için çaba sarf eder. Kişi kendisinde var olan potansiyeli açığa çıkaramazsa bu onun için bir eksiklik oluşturacaktır. İlerleyen zamanlarda bastırılmış olduğu yönlerinden ötürü farklı kişiliklere bürünüp persona dediğimiz maskesi ile bütünleşecektir. Bu da psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet verecektir. Bunun olmaması için kişinin kendisi olmaya karar vermesi gerekmektedir.

Kişi bireyleşme sürecini tamamladıktan sonra kendisi olur. Hayata, insanlara tek pencereden bakmak yerine onların da farklı süreçlerden geçtiğini anlayarak bakar. Bu süreç kişinin ruhen, bedenen sağlıklı birey olmasına yardımcı olur.

⁸⁴ Carl Gustav Jung, **Dreams**, Ark Paperbacks, 1985, s.260.

Gizlediği yönleri ile barışan ve bu yönlerini pozitif hale dönüştüren kişi çevresinde de fark yaratabilen insan haline dönüşür. Bu süreç sonunda ruhen sağlıklı olan birey çevresine daha duyarlı hale gelir. O artık vicdanen de gelişmiştir. Daha önce görmediği yönlerini görmüş, işitmediği sesleri duymuştur. Bu seslerin başında da vicdanın sesi gelmektedir. Seslere kulak vermeyen insan için vicdan duyulmayı bekler. İşte burada kendisi ile olan savaşını bitirmiş kişi fark yaratır. Peki, insanda var olduğu bilinen ancak çok fazla adından bahsedilmeyen vicdan nedir?

İKİNCİ BÖLÜM

VİCDANIN DOĞUŞU

2.1. JUNG ve VİCDAN

2.1.1. Vicdan Nedir?

Vicdan yapılan veya düşünülen eylemlerin doğru veya yanlış olduğuna karar veren içselleştirilmiş ahlaki ilkeler toplamı olarak tanımlanmaktadır.⁸⁵ Vicdan sahip olunan az sayıdaki kadim kavramlardan biridir.

Çoğu kelime, kavram insanlığın doğuşu ile doğmakta tıpkı insan gibi yaşamakta, büyümekte ve tıpkı insan gibi ölmektedir. Bu ölüm çeşitli şekillerde tezahür edebilmektedir. Unutularak, artık kullanılmayarak, yerine yeni kelimelerin türetilmesiyle bu ölüm gerçekleşebilmektedir. Fakat bazı kelimeler sayıları çok fazla olmasa da, onlar zamana da ölüme de meydan okumaktadırlar. Bu tür kelimeler de Jung'da kadim ve ezeli kavramlar olarak isimlendirilir.⁸⁶ Bir başka ifadeyle bazı kelime ve kavramlar ölüme meydan okurken bazıları kendini baştan yaratır yeni anlamlar kazanır ve bazıları da gerekli ilgiyi artık görmediği için yavaş yavaş unutulmaya mahkûm olur. Vicdan kavramı da ölüme meydan okuyan kadim kelime ve kavramlardan biridir. Onun tarihi insanlık tarihi kadar eskidir.

Vicdan kelimesi tarihin bazı dönemlerinde ne kadar geri plana atılmış, önemsenmemiş olsa da insanların ruhsal dünyalarında hep varlığını sürdürmüştür. Vicdan, bu arka plana itme sürecinde, özellikle bazı dönemlerde eleştirilere maruz kalmıştır. Bahsettiğimiz dönemler aklın ön planda olduğu 19. ve 20. yüzyıllardır. Bu şekilde geri plana atılmasına rağmen toplumsal hayatta ve bireysel yaşantılarda vicdan, “kurumsal vicdan, kamusal vicdan, toplumsal vicdan” şeklinde yeni isimlendirilmeler ile varlığını sürdürmeye çalışmıştır.⁸⁷ Vicdan kelimesi bilim çevresinde kendine çok yer bulamasa da bireyin ve toplumun gündelik yaşantısında kendisine daima bir yaşam alanı bulmuştur diyebiliriz.

Bizler vicdanı bir iç mahkeme olarak görürüz. Bireyler bu mahkemeyi içlerinde çoğu zaman fark etmeden kurarken bilinçli olarak da kurabilirler. Bu durum vicdanın yaptığı mahkeme görevine etki etmez. O yine işini yapar. Bunun yanında

⁸⁵ Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s.810.

⁸⁶ David W. Robinson, **Conscience and Jung's Moral Vision**, Paulist Press, New York, 2005, s.3.

⁸⁷ Robinson, s.8-9.

birçok kavramın tanımında olduğu gibi bu kavramın tanımında da dönemden döneme farklılıklar olmuştur.

Vicdan, İlkçağ Felsefesi'nde 'uyarıcı ses' olarak tanımlanırken, Ortaçağ Skolastik Felsefesi'nde her birimizin içinde bulunan 'Tanrı'nın sesi', Aydınlanma Çağı sonrasında 'insana özgü ussal bir yeti ya da ahlâk duygusu' olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸ Vicdan, kavram olarak her dönemde yerini almıştır ki düşünürler bu kavramı tanımlamaya yönelmiştir. Vicdandan bahsederken evrensel bir kavramdan bahsettiğimizi vurgulamak gerekmektedir.

Hayati Hökelekli vicdan kavramını dindar insanla ilişkilendirmiş ancak din eğitimi almış olan kişilerin daha hassas ve güçlü bir vicdan duygusuna sahip olduklarını belirtmiştir. J.J. Rousseau ise vicdan kavramı için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Vicdan, vicdan... Ey ilahi içgüdü! Ölümsüz ve semavi sada! Zavallı ve cahil yaratıkların en güvenilir rehberi, sensiz hayvanlardan farksız olur, kötülükten kötülüğe sürüklenir, özsüz bir akıl gücünün ve yasasız bir aklın sürüklemeleriyle, üzücü sonların ve ağır yanlışların avı olurum.*”⁸⁹ Bu da aslında gösteriyor ki aklın yanında vicdan da insanları hayvanlardan ayırt edici bir güçtür.

Vicdan kavramı çoğu düşünüre göre kişide doğuştan vardır ve kişiye yaşamında yol gösterme görevini üstlenmektedir. Belirttiğimiz üzere karar verirken, yaptıklarımızda ya da yapacaklarımızda bir mahkeme görevi görür. Kişinin kendi kendini yargılamasına yardımcı olur. Kişi kendi vicdanı ile baş başa kalıp iyi yönde kararlar alırsa bu ona huzur duygusunu verir ancak aksi bir şekilde hareket edip yanlışla düşerse ahlaki olarak kötü bir iş yaparsa o zaman da karşılığında suçluluk hissedecektir. Bu insanın doğasında, potansiyelinde var olan bir durumdur. Her ne kadar düşünürler farklı tanımlamalar yapsa da olarak vicdan bir yargı mercii olma özelliğini temelinde barındırmaktadır.

Günümüzde vicdan kavramı aydınlatılmaya çalışılırken her yeni tanımlama insanların zihninde var olan asıl tanıma güvensizliği ortaya çıkarmaktadır.

Jung bu fenomen üzerindeki karmaşıklığın birkaç cümle ile geçirilemeyecek kadar geniş bir alana sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu fenomenin Freud psikolojisinde olduğu gibi süperego ile ilişkilendirilip geçirilmesi

⁸⁸ Abdulvahit İmamoğlu, Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2010, s.131.

⁸⁹ J.J Rousseau, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, Babil Yayınları, İstanbul, 2002, s.186.

uygun görülmemektedir. Jung yaşamı boyunca özellikle ahlaki ve etik kurallar ileri sürmekten uzak durmuştur. Ancak karşılaştığı bu gerçek vicdanın geri plana itilip bu konuda yapılan açıklamaların geçiştirmelerden ibaret olması Jung'u vicdan konusunda çalışmaya yönlendirmiştir.

2.1.2. Jung ve Ontik Vicdan

Vicdan fenomeninin gündelik yaşamda genellikle bilinçli bir düşünme eylemi şeklinde görünüyör olması, ya da bilinç ile bir şekilde bağlantılı olması bu konuda araştırma yapan kişileri vicdanın sanki tamamen bilinçli alana ait bir kavram olduğu yanılgısına düşürebilmektedir. Ancak Jung psikolojisinde vicdan, sadece akıl dediğimiz alandan değil, çoğunlukla duygusal alandan beslenmektedir.⁹⁰ Ontik, duygusal dünyayı ifade eden varoluşsal bir kavramdır. Jung'da vicdanın akıldan çok bireylerin duygu dünyaları üzerinden anlam bulan bir kavram olduğuna işaret edilmektedir. Ontik vicdanda bilişsel alandan ziyade duygusal alan ön plandadır. Çünkü vicdan Jung'da bilişsel olmaktan çok duygularla ilgili bir kavramdır.

Vicdan Jung'un kaynaklarına göre iki katmandan oluşmaktadır ve bu katmanlar üst ve alt katman olarak isimlendirilmektedir. Üst katman kişiliğimizin bilinçli yönünü ifade ederken alt katman hakkında konuşmak bir yargıda bulunmak pek de mümkün değildir. Çünkü o kısım bilincin alt tarafını gösterir ve bu alan tamamen kişisel tecrübeler dayalıdır. Kişisel tecrübeler de kişiden kişiye değişen yorumlara tabii olduğu için bu alan ile ilgili kesin konuşma imkânı yoktur. Bu alana ait bilgilere ulaşmak için toplumsal olan yargılara yönelmekte fayda vardır.

Burada ilk olarak bahsedilmesi gereken kavram ahlak kavramıdır. Bireylerin kişisel yaşantılarında da toplumların genelinde de vicdan fenomeninden bahsedildiği zaman ahlak kavramı onu tamamlamaktadır. Jung psikolojisinde ahlak insan psişesinin bir özelliğidir. Psişe dediğimiz yapı da bireylerin içsel dünyalarını ifade etmektedir. Jung'un ahlakın insan psişesinin evrensel niteliği olduğunu belirtmesi onun dışarıdan bir yönlendirme ile değil içeriden bir etki ile ortaya çıktığı anlamına gelmektedir. Jung'a göre insanlar kendi psişelerinde bu niteliği taşımaktadırlar. Bu bağlamda her toplum, toplumsal devamlılığı sağlamak, toplum içinde düzeni korumak adına ahlaki ilke ve kurallar oluşturmaktadırlar.⁹¹ Ahlaki ilke ve kurallar

⁹⁰ Carl Gustav Jung, **Civilization in Transition**, Routledge, Londra, 1970, (Civilization), s.438.

⁹¹ Jung, Civilization, s.443-444.

dışsal değil içsel süreçlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Toplum bu kuralları koyarken onları içsel olarak ahlaki olana yönlendiren kavram ise vicdandır. Ahlakın temelinde kadim bir kavram olan vicdan vardır.

Yapılan analizler göstermektedir ki vicdan kavramında sürekli bir bilinç ve bilinçlilik haline vurgu yapılmaktadır. Psikanalistlerin çoğu vicdan kavramının içine bilme içgüdüsünü yerleştirmişlerdir ve bu bağlamda psikanalistlerce vicdanın bilme içgüdüğü ile yakından ilişkili olduğu ifade edilmektedir.⁹²

Jung psikolojisinde arketip içgüdünün kişiliğe dönük yönünü belirtmektedir. Bu bağlamda Jung psikolojisinde iki kavram arasında kurulan ilişki sonucu vicdan, hem bir içgüdü hem de bir arketip olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³ Vicdanın hem içgüdü hem de arketip olması da çeşitli sonuçları beraberinde getirmektedir.

Jung psikolojisinde, içgüdülerin tüm belirtileri ile ortaya çıkması gelişim dönemlerine bağlıdır. İçgüdülerin zaman içinde bir dürtü ile beraber gelişim süreci boyunca gittikçe karmaşık bir yapıya dönüşebileceğine vurgu yapılmaktadır. Bu karmaşık durum vicdanı tek bir yapı olarak kabul etmenin önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bu anlamda vicdanı tek bir yapıymışçasına ele almak mümkün olmamaktadır.⁹⁴ Vicdanın tek bir boyutu yoktur ya da sadece tek bir vicdan türü yoktur. Vicdanın farklı tezahürleri mevcuttur.

Bu bağlamda Jung psikolojisinde vicdan tek bir kavram olarak görülmemiştir. Jung, bu yapının çeşitlerinden bahsetmiştir. Onun ayrımına göre vicdan, yapısal açıdan moral ve etik, bireylerde açığa çıkan duygu durumlarına göre iyi ve kötü şeklindedir.⁹⁵ Jung bu ayrımı kendi tecrübelerinden ve çalışmalarından hareketle yapmıştır.

Vicdan kavramı sadece insanlara has bir özellik değildir. Vicdan kavramının bir içgüdü olması onu diğer canlılarda da var kılar.

Ontik vicdan, bireysel yaşamın başlangıcında gözlemlenen birincil moral duygunun kaynağıdır. Bu yapının, doğum süreciyle birlikte ortaya çıkması onun ontogenetik olarak bir sonraki nesle aktarıldığını göstermektedir.⁹⁶ Vicdanın ontik

⁹² Melanie Klein, **Sevgi Suçluluk ve Onarım**, İstanbul, 2008, s.87, 188, 190-93.

⁹³ Jung, *Dynamics of the Psyche*, s.129-30.

⁹⁴ Jung, *Civilization*, s.437-55.

⁹⁵ Jung, *Civilization*, s.437-55.

⁹⁶ Cihat Kısa, *Söz Olur I: Ontik ve Moral Vicdan*, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Sayı: 10/12, 2015, (Söz Olur), s.761.

oluşu bu kavramı varoluşsal bir kavram haline getirir ve sonuç olarak vicdan insanın doğuştan getirdiği bir özellik haline gelir.

Jung : “Kolektif bilinç dışında ezeli imge üretme yetisine sahip yapılar vardır. Bu yapılar ürettikleri imgeler aracılığıyla bireyin davranışlarının yanı sıra onun etik, moral, din ve kültüre ilişkin düşünce ve kavramları üzerinde etkilerde bulunur.” diyerek arketip kavramını içgüdü ve dürtü kavramıyla ilişkilendirmektedir.⁹⁷ Bu fikirlerine Jung’un çoğu eserinde rastlamak mümkündür. Jung’un arketip olarak tanımladığı şeyin insanlığın ortak mirası olduğunu daha önce vurgulamıştık.

Jung’da çokça geçen tamlamalardan biri de “ego ideali” tamlamasıdır. İçgüdüler Jung’a göre ideal imgeler üretmektedirler. Bu üretim süreci vicdan fenomeni üzerinde de etkili olmaktadır.⁹⁸

Ego ideali dediğimiz yapının oluşum sürecinde içgüdü ve arzu kavramları oldukça etkili rollere sahiptirler. İçgüdüler aracılığıyla oluşan ideal imgeler egoda bir ideal imge veya amaç bulunması gerektiği fikrini oluşturur. Ego ideali oluşurken ego bir bölünmeye gider ve kendisi dışında bir yapı oluşturur bu yapıya da yine ideal olduğunu düşündüğü nitelikleri aktarır. Artık ego ideali önemli bir konuma gelmiştir. Ego tüm kararlarında ego idealini bir şart olarak belirtecektir çünkü artık ego bir ideal oluşturmuştur ve onu bu idealinden uzaklaştıran her davranış kendisinde bir suçluluk, pişmanlık hissi uyandıracaktır.⁹⁹ Ego ve ego idealleri arasındaki uyumu ya da uyumsuzluğu açığa çıkaran da yine vicdan fenomenidir. Kişi ego idealindeki iyiden uzak, ideallerine uymayan kötü bir iş gerçekleştiğinde vicdan aktif hale geçmektedir.

Arketip olarak vicdan kavramına baktığımızda sadece siyah ve beyaz gibi kesin çizgilerinin olduğunu griye yer verilmediğini söyleyebiliriz. Ontik vicdan için üçüncü bir ihtimalden söz edilemez. Ontik vicdan için bir şey her durum ve koşul altında ya iyidir ya da kötüdür. Çünkü ontik vicdan, böyle bir ihtimalin varlığını dahi düşünmemektedir. İlk vicdanın bu şekilde açığa çıktığını, olaylara bu şekilde yansıtıldığını görmekteyiz.

⁹⁷ Kısa, Söz Olur, s.763.

⁹⁸ Donald Meltzer, **Ego Ideal Functions and The Psychoanalytic Process**, Karnac Books, Londra, 1981, s.483-95

⁹⁹ Meltzer, s.483-95.

İnsanın dış dünyaya açılmasıyla birlikte sosyalleşme süreci de başlamıştır. Sosyalleşme ile vicdani gelişimde kritik bir aşamaya geçmiştir. Çocuğun dışsal bir gözetleyiciye gereksinim duymadan toplumsal kural ve değerlere uygun olarak hareket etmesi sosyalleşme sürecinin en önemli amaçlarından birisidir. Sosyalleşme ile birlikte vicdan açığa çıkmaktadır. Moral vicdan sosyalleşme süreci ile şekillenmekte ve ahlaki sistemdeki yerini almaktadır.¹⁰⁰ Var olan vicdan sosyalleşme ile birlikte toplumsal kurallar haline dönüşmektedir. Artık toplum tarafından iyi ve kötü denilen durumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kişi kendi vicdanının yanında bir de toplumun oluşturduğu bir vicdana göre düzenlemektedir.

2.1.3. Jung ve Moral Vicdan

Moral vicdanın insanın yaşamının hangi evresinde açığa çıktığı konusunda çalışmalar yapılmıştır. Özellikle gelişim psikologlarının bu konuda çalışmaları olmuştur. Moral vicdan belirttiğimiz üzere toplumun vicdanını yansıtan bir kavramdır.

İçgüdüler, kendilerini gerçeklik denilen alana çıkarabilmek için ilk olarak diğer içgüdülerle bir ilişki kurmak mecburiyetindedir. Bir içgüdü açığa çıkarken diğer içgüdüler ile etkileşim gerçekleştirmektedir ve bu etkileşim ile çoğu zaman olumsuz içgüdülerin etkileri azaltılmaktadır.

Klein'da vicdanın gerisinde bulunan içgüdü ile yaşam ve ölüm içgüdülere iletişime geçmektedir. Bu iki içgüdü moral vicdanın oluşumunda da oldukça önemli bir yere sahiptir. Tüm kuramlar özellikle ölüm içgüdüsü üzerine yoğunlaşırken yaşam içgüdüsü biraz arka plana atılmaktadır ancak yaşam içgüdüsünün de burada rolünü görmezden gelmemek gerekmektedir.¹⁰¹ Yukarıda da değindiğimiz gibi bir içgüdü açığa çıkarken diğer içgüdüler ile etkileşime girmektedir. Burada da ölüm içgüdüsü açığa çıktığında bu yaşam içgüdüsü ile etkileşime geçecektir. Bu şekilde de kişiye ölüm içgüdüsünün verecek olduğu zararlar tamamen olmasa da kısmen ortadan kalkacaktır.

Moral vicdanın oluşumu belli süreçlerden geçmekle mümkün olmaktadır. Bu süreçlerden biri de çocukluğun ilk dönemlerinde ebeveyn ile ilişkilerin yoğun olduğu dönemdir. Bireysel yaşamın ilk dönemlerinde anne oldukça önemli bir konuma

¹⁰⁰ Kısa, Söz Olur, s.765.

¹⁰¹ Klein, s.249-50.

sahiptir denilebilir. Bu dönemde çocuklardaki kaygıları durdurabilecek tek güç iyi bir anneden başkası değildir.¹⁰² İlk çocukluk döneminde anne önemli bir yer tutmaktadır. Çocuğun geliştireceği vicdan dürtüsünde de anne ile olan ilişkisi belirleyicidir.

Klein'a göre çocukların sosyalleşmesi ile birlikte endişe ve kaygı gibi duygulara kapılmasının gerisinde hem gerçek anlamda bir sevgi ve hem de gerçek anlamda pişmanlık hissi bulunmaktadır.¹⁰³ Sevgi ve suçluluk duyguları çocuğun annesi ile olan ilişkisinde geçirdiği dönemlerin sonucunda ortaya çıkan duygulardır. Çocuğun geçirdiği kaygılı, yıkıcı evrelerde iyi bir annenin varlığı süreç sonunda çocuğun duygusal gelişimine olumlu yönde katkı sağlar.

Klein'a göre, çocukta bulunan kötü dürtülerin ortadan kalkmasıyla birlikte, çocuk çevre ve nesneler ile daha sağlıklı ilişkiler kurabilecektir. Bu değişim elbette ki moral vicdanın doğasını olumlu anlamda etkileyecektir. Bu yeni sürecin sonunda çocuğun daha önce hiç tecrübe etmediği yeni bir duygu ile karşı karşıya kalacağını belirtmektedir: Suçluluk.¹⁰⁴ Bu suçluluğu da açığa çıkaran çocuğun annesi ile olan ilişkisinde kendisinin yıkıcılığı annesinin de ona sevgi ile yaklaşmasıdır.

Kişinin vicdani gelişiminde diğer insanlarla ilişkileri de önemli rol oynar. Topluma uyum sağlamak toplumun oluşturduğu kurallara uymakla mümkündür. Moral vicdan toplumun koyduğu ahlaki kuralları ifade etmektedir. Kişi de uyma hareketini bu kurallar çerçevesinde gerçekleştirir. Kişi sosyal yaşamda ister istemez kararlarını verirken toplumun kurallarına uyar ve herhangi bir yanlış hareketinde nasıl tepki alacağını tahmin edebilir. Toplumsal kuralların yanında yaptırımları da toplum tarafından belirlenmiştir. Kişinin her zaman kurallara uyup her zaman doğru kararlar verebileceğini söylemek yanlış olur. Toplumsal kuralların dışında hareket edildiğinde kınama, dışlanma gibi yaptırımlar söz konusu olur.

Erich Fromm'da, moral ahlak otoriter ahlak adını almıştır denilebilir.¹⁰⁵ Fromm'da otorite olarak tanımlanan şey toplumsal ahlak kurallarıdır ve yine kişi bunlara uyma zorunluluğu içindedir.

¹⁰² Wilfred Bion, **Learning from Experience**, Karnac Books, Londra, 1984, s. 90

¹⁰³ Klein, s.306-43.

¹⁰⁴ Klein, s.306-43.

¹⁰⁵ Fromm, Erich. **Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme**, çev. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, (Erdem), s.20-21.

Kişi kendisine toplumda yer bulmak, kabullenilmek istiyorsa otoriteye yani halkın koyduğu kurallara uyma mecburiyetindedir. Bunu ister kendi vicdanın sesiyle yapsın ister korktuğu için yapsın fark etmez; sonuç olarak kişi toplumsal düzene uymak istiyorsa bu kurallara uymalıdır.

Vicdan dediğimiz yapı gelişirken kişilik yapısı, toplumsal yaşantı ve bireysel tecrübeler onu etkilemektedir. Tüm bunların etkisi ile kişiler vicdani gelişimlerini sağlamaktadırlar. Jung'un vicdan üzerine yaptığı ayrımlar da bize vicdanın tek boyutunun olmadığını göstermektedir.

2.1.4. Vicdan, İçe Dönüş

Yaptığı kötü bir şeyi aklından çıkaramayan ve “ne dedim de bu şekilde hareket ettim” diye söylenen herkes, yaptığı kötülüğü düşünür ve insan düşündüğü şeyden kendini kurtaramaz -bütün ruhu ile alabildiğine, kendini düşündüğü şeye kaptırır, böylece yine kötülüğe kapılmış olur.¹⁰⁶ Bizler yaptıklarımızı neden yaptığımızı düşünürken aslında daha da içinden çıkılmaz bir duruma düşeriz. Kişi bir söz söyler; söylemeden önce düşünmek yerine iş işten geçtikten sonra oturup düşünmeyi tercih eder. Vicdan davranışlardan önce belirleyici rol oynaması gerekirken daha çok sonradan açığa çıkar.

Kişi davranışlarını kendi vicdanı ile de şekillendirebilirken bunu dışarıdan bir etki ile de gerçekleştirebilir. Bu da Fromm'un isim verdiği başa bir vicdan türünü ortaya çıkarır; hümanist vicdan.

Vicdan, insanî varlıklar olarak fonksiyonlarımızı yargılar; kendi içimizdeki bilgidir. Fromm'a göre, vicdan, bilgi olmakla birlikte, soyut düşünce alanındaki bilgiden fazlasıdır. Duygusal bir niteliği vardır yalnızca aklımızın değil, tüm kişiliğimizin göstermiş olduğu bir tepkidir. Vicdanımızın bizi etkilemesi için onun bize söylediği şeyleri bilinçli olarak fark etmemiz gerekmez.¹⁰⁷ Bu durumda o hem bilgi hem duygu yönü olan davranışlarımızı yargılayan mahkemedir. Bu yargılamayı vicdanımız sadece bilinçli bir şekilde gerçekleştirmez çoğu zaman fark etmeden de aslında biz kendi kendimizi sorgularız.

“Hümanist vicdan” dediğimiz yapı insanların kendilerini düşünerek, kendileri adına hareketi anlamını taşıırken; “otoriter vicdan” dediğimiz yapı insanın boyun

¹⁰⁶ Fromm, Erdem, s.169.

¹⁰⁷ Fromm, Erdem, s.188.

eğmesi, kendini feda edebilmesi, çevreye uyumu ile ilgilenmesi anlamını taşımaktadır.¹⁰⁸ Hümanist vicdanda insan kendi kişiliğini davranışlarına yansıtırken otoriter vicdanda dıştan gelen etkiler fazlasıyla ön plandadır ve kişi davranışlarını dışarıdan gelen seslere göre yönlendirmektedir.

Günümüzde yaşanan olaylara sessiz kalış vicdanın üzerine düşen görevi yerine getirememesine sebep olmaktadır. Savaşlar, yıkım, aile içi şiddet, hayvanlara karşı şiddet vb. tüm olaylarda Fromm'un da ifade ettiği gibi insan "...kendi kayıtsızlığının ve yıkıcılığının kurbanı..." olmasaydı vicdanlar daima canlı kalırdı.

Görünüşte vicdanımızla ilgili olmayan birçok neden yüzünden kendimizi endişeli hissedebiliriz. Vicdanımızın onu ihmal etmiş olmamıza karşı gösterdiği en sık rastlanan dolaylı tepki nereden çıktığı, ne olduğu belli olmayan bir suçluluk ve tedirginlik ya da yorgunluk ve kayıtsızlık duygusudur.¹⁰⁹ Nereden geldiği belli olmayan bu hislerin aslında çoğu zaman vicdan ile bir bağlantısı olabilmektedir. İnsanın bu hisleri tanımlayabilmesi ve sebeplerini bulabilmesi için kendisi ile baş başa kalıp vicdanı ile yüzleşmesi gerekmektedir.

Kişi bireysel gelişimini sağladıktan sonra vicdani gelişimini de sağlayabilecektir. Bu da onu kendini tanıyan eksilerini ve artılarını bilen insan haline dönüştürecektir. Bütün insan olmak, kişiliğin göz ardı edilmiş yönleriyle uzlaşmaya varmak demektir.¹¹⁰ Jung'un psikoterapideki amacı da hastalarının benlik deneylerini ve simge yaratmalarını gözeterek onların hayatlarında tekrar bir anlam görebilmelerini sağlamaktır.¹¹¹ Jung güç yetirilebildiği ölçüde insanın kendi içine dönüp birey olma tecrübesini yaşaması gerektiğini belirtir. Ben olabilmek için gölge ile yüzleşilmeli ve personanın sadece bir maske olduğunun farkına varılmalıdır. Ancak bu şekilde birey olunabilir.

¹⁰⁸ Fromm, Erdem, s.189.

¹⁰⁹ Fromm, Erdem, s.191-192.

¹¹⁰ Frieda Fordham, **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s.101.

¹¹¹ Carl Gustav Jung, **Kırmızı Kitap**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, 2016, İstanbul, s.80.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLAK ve GÖRECELİK

3.1. ETİK, MORAL ve AHLAK

3.1.1. Etik, Moral ve Ahlak Nedir?

Etik kavramı Grekçe ‘ethos’ sözcüğünden gelmekte olup karakter, alışkanlık, anlamları taşımaktadır, terim olarak ise ahlâk bilimi veya Ahlâk Felsefesi anlamına gelmektedir.¹¹² Her ne kadar dilimizde etik ve ahlak birbirlerinin yerine kullanılsalar da aynı kavramlar değildir. Etik daha ziyade bir bilimin adıdır.

Felsefenin bir disiplini olan etik, kendini ahlaki eylemin bilimi olarak anlamakta, ahlakilik kavramını temellendirmek üzere insan pratiğini, var olan ahlakilik koşulları açısından araştırmaktadır.¹¹³ Ahlak ile etik arasındaki farkı da ortaya koyan budur. Etik felsefi bir disiplindir. Bir eylemin ahlakiliği onun konusunu oluşturur.

Etik esasında amaçlı ve bilinçli eylemle doğrudan ilgili olan bir düşünme etkinliğidir. Bu eylemlilik durumunda etik, insanın ahlâka dair fiillerini düşünce konusu yapar.¹¹⁴ Bir davranışın ahlaka dair yönü etiğin konusunu oluşturur.

Moral kavramı ise bir toplumda uyulması gereken kurallar bütünüdür. Toplumdan topluma, kültürden kültüre, zamandan zamana değişiklikler gösterir. Göreceli ve öznelidir. Bu anlamda ‘ahlâk’ değil “ahlâklar” vardır. Ahlâk kuralları “iyi” ve “kötü” nün ne olduğunu bildiğini savlar ve buna göre iyinin yapılmasını kötünün yapılmamasını emreder. Yani kural koyucu (normatif) bir özellik gösterirler. Uyulmadığında yaptırımlara sahiptirler ve bireyleri kendisine uymaya zorlarlar.¹¹⁵

Etik kavramında içten dışa doğru bir eylem söz konusu iken moral kavramında eylemin çıkış noktası birey değil toplum olmaktadır. Bu bakımdan moral kavramı etikten ziyade ahlak kavramına daha yakındır. Ahlak ve moral kavramlarının birbiri yerine kullanılması pek bir fark doğurmazken hem ahlak kavramı hem de moral kavramının etik yerine kullanılması pek doğru olmaz. Çünkü

¹¹² Muhammet İrğat, “Değer, Ahlak, Etik ve Moral Kavramları Üzerine Bir Deneme”, <https://www.academia.edu/8718158/>, (20.04.2019), s.6.

¹¹³ Abdulkadir Mahmutoglu, “Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı:81, 2009, s.229.

¹¹⁴ Ahmet Kesgin, “Etik Üstüne”, **Dinî Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2009, Cilt:12, Sayı:35, s.143.

¹¹⁵ İrğat, s.8.

başta da belirttiğimiz üzere etik, felsefenin eylemlerin ahlakiliğini konu edinen bir disiplindir.

Ahlak kavramını tanımlayacak olursak o, karakter manasına gelen Yunanca ethos, Arapça hulk sözcüğünden türeyen, Türkçede ‘huy’, ‘mizaç’, ‘karakter’ anlamına gelen ahlâk, insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerler bütünüdür.¹¹⁶ Kişilerin kendileri için ahlaki olarak çizdikleri sınırları olduğu gibi toplumların da ahlakı vardır. Ahlak sadece bireylere özgü bir kavram değildir.

Ahlak kavramı kişiden kişiye toplumdan topluma zamandan zamana değişebilen tanımlamalara sahiptir. Çünkü birine ahlaki olarak görünen bir davranış bir diğerine ahlaki olmayabilir. Bu bakımdan bu kavram göreceli bir kavram olmaktadır. Tabii ki birçok insana ya da birçok topluma göre gelişmiş bir ahlaki kurallar bütünü vardır. Bunu insanlar yaşadıkça kendi yorumlamaları ile oluşturmuşlardır. Ancak belirtmek gerekir ki yine bir topluma göre iyi olan bir şey diğer toplumlara göre iyi olarak nitelendirilemeyebilir.

Ahlâk kurallarının ne olduğu ve neye dayandığı kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişebilir. Ahlâkın temelinde din, kültürel yapı, çevre, toplumsal yapı veya gelenekler belirleyici olmakla birlikte bunlardan biri veya birkaçı salt belirleyici değildir. Bu noktadan hareket edildiğinde ahlâk değişkendir ancak kendisini oluşturan faktörlerden de bağımsız değildir.¹¹⁷ Sadece bir tane ahlaki ölçüt vardır denilemez. Ahlak yerine ahlaklar vardır demek daha doğru olur.

Toplumsal bir düzen olarak düşünüldüğünde ahlak, hukuk kurallarına, geleneklere veya görgü kurallarına benzemektedir. Diğer taraftan Ahlak hukuk kuralları gibi yasama, yargı veya yürütme gücü aracılığı ile oluşturulamaz ve değiştirilemez bir nitelik taşımaktadır. Fiziksel güç uygulanarak tehdit edilemez ancak övme, kınama, ödüllendirme, beğenme, yerme ifade eden sözlere dayalı olarak çeşitli yaptırımlara sahiptir.¹¹⁸ Sosyal hayatı düzenleyen kuralların temelinde ahlak yer almaktadır. İnsanlar arasında yapılan bir davranış ödüsüz ya da cezasız kalmaz.

Etik kavramının ahlaki konu edinen bir disiplin olduğunu söylemiştik.

¹¹⁶ İrğat, s.3.

¹¹⁷ İrğat, s.5.

¹¹⁸ Mahmutoglu, s.232.

Bugüne kadar her zamanda her toplumun kendi ahlaki görüşü, ahlaki duruşu elbette ki olmuştur. Bu görüş ve duruşlara aşağıda kısaca yer verilecektir. Bu görüşler aslında tek bir ahlak anlayışı olmadığını ve onun her toplum için farklı anlamlar taşıdığını gösterecektir.

3.1.2. Etik Teoriler

3.1.2.1. Klasik Teoriler/ Platonculuk, Orta Öğretisi, Hedonizm, Stoacılık, Faydacılık, Kantçı Etik

Platon’un önerisine göre, insanlar ancak uzun bir zihinsel eğitimden geçtikten sonra iyi hayatın doğasını bilme kapasitesine sahip olabilirler.¹¹⁹ İyi hayat eğitim ile kazanılır. İnsanlar gerekli olan eğitim onlara verilirse iyiliği keşfedebilirler ve hayatlarına iyi olan şeyleri yerleştirebilirler.

Aristoteles iyi bir hayatı mutluluk kelimesi ile özetler. Mutluluk diyor Aristoteles “ruhun erdeme uygun etkinliğidir.”¹²⁰ Erdem ahlaka uygun davranışlar sergilemektir. Yani iyi bir hayata sahip olmak isteyen kişi mutluluğa sahip olmak isteyen kişidir ve bu kişi erdemli davranışlar sergileyerek istediğine ulaşabilmektedir. Erdemli davranış da yine Aristo’ya göre itidal ile mümkün olmaktadır. İtidal/orta, iki aşırı uç noktadan uzak durmak anlamına gelmektedir.

Aristoteles’in orta öğretisinin dışında bir başka anlayış da hedonizmdir. Hedonizm ilk olarak Kyreneciler adı ile duyulmuştur. Kyreneciler hedonizmin ilk taraftarlarıdır. Kyreneci hedonistler için haz ve lüks ön plandadır. İnsan daima hazları peşinde koşar. Epikürcü hedonizm ise temelde itidalli fakat haz alınan bir hayatı öğütlemekten ibarettir.¹²¹ Epikürcü ahlakta haz sonunda acı veriyorsa ondan kaçınılmalıdır yani haz denilen şey acı yoksa vardır.

Stoacılık ise kişisel kurtuluşu öğütler. Temel kuralı bir cümle ile ifade edilebilir: “dış etkilere kayıtsız kalmayı öğren!”¹²² Bu temel kural stoacıların evrende var olan her şeyin önceden planlanmış olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Erdemli davranış olayların önceden takdir edildiğine inanıp akışa uymakla mümkün olur.

¹¹⁹ Mehmet Türkeri, **Etik Kuramları**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2014, s.16.

¹²⁰ Türkeri, s.23.

¹²¹ Türkeri, s.33.

¹²² Türkeri, s.47.

Faydacı ahlakta fayda ilkesine göre, bir eylem, en çok sayıda insana en büyük oranda mutluluğu ortaya çıkarabildiği kadarıyla doğrudur.¹²³ Burada ahlak bireyin mutluluğunun ötesinde bir şeydir. Bir davranış ne kadar çok insana fayda sağlıyorsa ne kadar çok insan bu davranıştan mutlu oluyorsa davranış o kadar ahlakidir.

Son olarak bahsedeceğimiz ahlak teorisi Kant'a ait olan ödev ahlakı. Bu teoriye göre kişi bir davranışı ödevi olduğu için yani kendisine verilmiş bir görev olduğu için yapmak zorundaysa o zaman ahlaki bir davranış sergilemiş olur. Burada önemli olan kişinin görevini bir borç bilmesi ve borcunu ödediği takdirde istenilen ahlaki davranışı yerine getirmesidir. Kişi birileri mecbur ettiği için ya da istemese de kendini mecbur hissettiği için değil görevini bir borç bilerek hareket etmelidir.

Genel olarak baktığımızda yine söyleyebiliriz ki herkesin kendine has bir ahlak anlayışı vardır. Kimine doğru gelen kimine yanlış gelir. Kimine mutluluk veren bir şey diğerine huzursuzluk verir. Önemli olan davranışı yapmadan önce kişinin vicdanen en ufak bir tereddüt hissetmemesidir. Çoğu insan birkaç yanlış hareketten sonra vicdanının sesini artık duymasa da normal şartlarda insan önce kendince bir tasavvur süreci yaşar. “Ben bu işi yaparsam doğru olur mu?” diye kendisine sorar. Eğer bu düşünme süreci sonunda en ufak tereddüt yaşarsa aslında o işi yapmaktan vazgeçmelidir. Bir çocuğun annesi tarafından başkalarının eşyalarını izinsiz kullanmaması gerektiği konusunda uyarıldığını varsayalım, bu çocuk arkadaşı ile oyun oynarken arkadaşının oyuncaklarını almak isteyip o anda annesinin söylediklerini düşünüp vazgeçiyorsa ahlaka uygun bir davranış sergilemiş olur. Ahlak bir davranışın doğru veya yanlış olarak isimlendirilmesini konu edinir. Peki, ahlak dediğimiz kavramın temelinde ne vardır ya da ahlakın kökleri nereden gelmektedir?

3.1.3. Ahlakın Kökeni Üzerine

Jung'un ahlakın kökeni üzerine düşüncelerini anlamak için onun arkaik insan olarak isimlendirdiği ilkel insan topluluğunu anlamak gerekmektedir. Çünkü ilk insanlar ile birlikte ahlak da yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Arkaik insanın yaşantısına bakıldığında ahlakın çıkışına ulaşılabilecektir.

Arkaik, Jung'da “ilk, orijinal” anlamına gelmektedir. Bu durumda da arkaik insan denilince ilk insan, ilk insanlar akla gelir. Arkaik insanın ruhsal süreçlerine bakıldığında ahlak kavramının onların hayatlarının neresinde olduğu da görülecektir.

¹²³ Türkeri, s.118.

Genelde ilkel insanın bizden farklı duygulara ve ahlaki bakış açısına sahip olduğu varsayılır. Onun ahlaki kuralları bizimkilerden değişiktir. Jung ilkel insanın ahlaki değerlerinin değişikliğini bir örnekle ifade etmektedir: “Bir Kızılderili reisine iyi ile kötü arasında ne fark olduğu sorulduğunda, ben düşmanımın karısını çalarsam, bu iyidir, ama o benim karımı çalarsa, bu kötüdür, şeklinde cevap vermiştir.¹²⁴ Buradan anlaşılıyor ki yine günümüzde de olduğu gibi ilkel toplumlarda da toplumdan topluma değişen ahlaki kurallar var. Bu kuralların temelinde de olaylara atfedilen bir ululuk bulunmaktadır. İlkel insan yaşantısında karşılaştığı olaylara karşı günümüz insanından farklı tepkiler geliştirmiştir. Bu sebepten ötürü de Jung psikolojisinde ilkel toplulukların psikolojisine “mantık öncesi” tabiri uygun görülmüştür.

Jung, ilkel insanın davranışları değerlendirme konusunda bizden daha yeteneksiz olmadığını söyler. Onun iyisinin en az bizim iyimiz kadar iyi, onun kötüsünün en az bizimki kadar kötü olduğunu vurgular. Jung, iyinin ve kötünün görünme biçimleri değişik olduğunu; ahlaki yargının sürecinin aynı olduğunu ifade eder.¹²⁵ Bakıldığı zaman ahlaki yargıların çıkış süreci aynı bizdeki gibi yani modern toplumda olduğu gibi işlemektedir. Bireyler ve toplumlara olaylara karşı bir tepki geliştirmekte ancak bu tepkiler yine kişiden kişiye toplumdan topluma değişmektedir.

Jung’a göre, ilkel insanın bizden farklı düşündüğünü, hissettiğini ve algıladığını gösteren hiçbir şey yoktur ve onun ruhsal işleyişinin bizimki ile aynıdır. O, farkın temel varsayımlarda ortaya çıktığını ifade eder.¹²⁶ Jung, ilkel kabileler üzerinde çalışmalar yapmıştır. O, kitabında Avrupalı biri tarafında bir timsahın öldürüldüğünü ve karnından bir kadının halhalının çıktığından bahseder. Burada ilkel insanın ilk aklına gelen yorumlama büyü olur. Çünkü varsayımları modern insanınkinden farklıdır. Bunu komik veya saçma bulmak da pek doğru değildir. Çünkü arkaik insanın ruhsal süreçleri modern insanınkinden farklıdır. Bu farklılıkta bir aşırılık yoktur; sadece yorumlamalar farklıdır. Onun düşüncesinin temeli bizimkinden farklı şekilde işler.

¹²⁴ Carl Gustav Jung, **Keşfedilememiş Benlik**, çev. Barış İlhan, Canan Ener Sılay, İlhan Yayınevi, İstanbul, 1999, (Benlik), s.14-15.

¹²⁵ Jung, Benlik, s.15.

¹²⁶ Jung, Benlik, s.16.

Jung ilkel insanın olağan dışı olaylar karşısında korktuğunda ve huzursuz olduğunda olaylarda direkt büyü ile bağlantı kurduğunu belirtir. Ancak ilkel insana göre bu olaylar doğaüstü değildir; aksine, bunlar onun deneyim dünyasına aittirler.¹²⁷ Biz gün içinde başımıza gelen talihsizlikleri şanssızlık ya da tesadüf olarak nitelendirirken ilkel insan için bu tür olaylar huzursuzluk sebebidir. İlkel insanda var olan bir şeyleri kurban etme geleneğinin kaynağı da budur. Bir öküzü kurban ederek başına gelebilecek bir olayı defettiğini düşünür. Bütün bu olayların temeline inince yani neden ilkel insan bu tür yollara başvurmuştur dersek; her zamanda olduğu gibi o zaman da bir özgürleşme isteğinden söz edilebilir. Kişi bir şeyleri kurban ederek kendini kurtarmış başına gelebilecek herhangi bir kazadan bir süre de olsa uzaklaşmış olmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Jung'a göre ahlak insanın içsel dünyasından ortaya çıkar yani psişeden. İlk insandan bu yana ahlak bu şekilde ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Jung'un belirttiği gibi ilk insan bizden çok farklı değildir, onun sadece varsayımları farklıdır; çünkü yaşantıları farklıdır. İlkel toplumda ahlaki kurallar vardır bizim toplumumuzda da ahlaki vardır. Fakat kişiden kişiye bile iyi ve kötü yargıları değişiyorken elbette toplumdan topluma, zamandan zamana göre de iyi ve kötü yargıları değişmektedir.

Ahlak, kişinin dili, dini, devleti gibi bireyden önce var olur ve bireyden sonra da var olmaya devam eder. Birey bunun içine doğmakta ve az ya da çok onun bir parçası olmaktadır.¹²⁸

Akıl ve bilimde ne kadar gelişme ve ilerleme sağlanırsa sağlansın, insanın mutluluğu, özgürlüğü, eşitliği, onuru, adalet duygusu, huzuru gibi birçok gereksiniminin doyurulması etik birikme ve ahlaki gelişmişliğe bağlıdır.¹²⁹ Ahlaki sistemi oturmuş, gelişmiş bir toplumda adaletsizlik, huzursuzluk, savaş gibi kötü durumlarla karşılaşmak pek mümkün olmaz.

Ahlak kurallarının ilk ortaya çıkışının, bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesi zorunluluğu ya da başka insanlara karşı tutum ve davranışların bir sorumluluk ilkesi temelinde düzenlenmesi gereksiniminden kaynaklanmış olabileceği de

¹²⁷ Jung, Benlik, s.14.

¹²⁸ Mahmutoglu, s.231-232.

¹²⁹ Mahmutoglu, s.228.

düşünülmektedir.¹³⁰ Jung psikolojisinde de ahlaki kuralları ortaya çıkaran temel sebep toplumsal yaşantıdır. Bireyin vicdani gelişimi anne ile olan ilk ilişkisine dayanır. Çocuk anne ile sağlıklı bir ilişki kurduğu ölçüde vicdan dürtüsü sağlıklı şekilde gelişir. Vicdanın gelişimi de ahlakın gelişimini etkiler. İnsanlar sosyal yaşantı ile birlikte bu kurallara ihtiyaç duymuştur. Ahlaki kuralların oluşması ile insanlar neyin toplumca iyi karşılandığını ya da kötü karşılandığını öğrenmişlerdir. Bu şekilde de davranışlarına yön vermişlerdir. Günümüzde de işleyiş zaten bu şekildedir. İnsanlar ahlaka, toplumsal ahlaka aykırı bir davranış sergilerse nasıl bir yaptırım ile karşılaşacağını bilir bu yüzden kötülük yapmaktan kendisini alıkoyar.

Toplumlar için ahlaki kurallar büyük önem taşırlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi toplumlar sosyal yaşantılarında düzeni sağlayabilmek için ahlaki kurallar, teoriler üretmişlerdir. Bu kanunlara karşı hareket etmenin maddi yaptırımları olduğu gibi ahlaki kurallara karşı hareket etmenin de manevi yaptırımları vardır. İnsanlar bunların farkındadır ve davranışlarını ona göre şekillendirirler. Aksi halde toplum kişiyi dışlayabilir, kınayabilir farklı toplumlarda daha farklı yaptırımları da olabilir. Nasıl ki ahlak toplumdan topluma değişiyorsa yaptırımları da o şekilde değişebilmektedir. Ahlakın kökleri Jung'da ilkel insana uzanmaktadır. İlkel insan sonrası toplumların ahlakı, üretilen etik teoriler de yine o köklerden türeyerek gelişmiştir.

3.2. AHLAKİ GÖRECELİK

Ahlaki görecelik veya rölativizm, “genel geçer, salt ahlâk değerleri olmadığını, bütün değerlerin çağlara, toplumlara, kişilere, kültür durumlarına, yaşam biçimlerine göre değiştiğini öne süren öğretidir.”¹³¹ Ahlak bir kanunlar kitabı değildir. Görecelik düşüncesine göre o her zamanda her topluma göre farklı şekillere bürünür. Bir toplumda yasak olan şey daha sonra gelen bir toplumda artık yasak olmaktan çıkabilir. Ahlaki görecelik denen kavram buna karşılık gelmektedir.

Ahlak denilince akla ilk gelen genelde iyi ve insanlara zarar vermeyen davranışlardır. Ancak bazen bu durum değişiklik gösterebilir. Bunun sebebi bazen insanın iyi olanın ne olduğunu bilmemesi, kendi yaptığı davranışın doğru davranış

¹³⁰ Mahmutoglu, s.228.

¹³¹ Mehmet Akif Altunışık, “Bireysel-Toplumsal Farklılıklar ve Ahlaki Görecelik Sorunu”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:10, Haziran 2018, s.262.

olduğunu düşünmesidir. Bu insanların ahlaka bakış açıları ile ilgili bir durumdur. Kimi insan zor bir durumda kaldığında kendini kurtarmak için yalan söyleyebilir bu kendisine göre doğru bir davranış olur ancak diğer bir insan ne kadar zor durumda kalırsa kalsın doğruluktan vazgeçmeyerek kendi ahlakına göre hareket etmiş olur. Ahlaktaki bu değişikliğin adına da ahlaki görecelik denilmiştir.

Vicdan kavramının doğrudan ahlak kavramı ile bağlantılı olduğunu belirtmiştik. Jung, hem toplumsal olaylarda hem de kişisel yaşantılarda ortaya konulan davranışların insanların psişesinin ürünleri olduğunu söylemiştir. Psişe davranışların dıştan bir etki ile değil de kişinin kendi iç dünyasından kaynaklanmasını işaret etmektedir. Bu açıdan bakılınca tekrar söylemeliyiz ki ahlak ve vicdan birbiri ile yakın ilişkili iki kavramdır. Vicdan, insanların yaratılışından itibaren onlarda bulunmaktadır. İnsanlar toplumsal yaşantılarını düzene koymak, diğer insanlar ile ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için ahlaki kurallara ihtiyaç duymuştur. Bu kuralları koyarken de vicdani olarak hareket etmişlerdir. Toplumumuza baktığımız zaman koyulan bu kuralların vicdani olma özelliğini görebiliriz. Örneğin; toplu taşıma araçlarında yaşlı insanlara yer vermek ahlaki bir kuralın gereğidir. Bu anayasada yazılı olmasa da ahlaki olarak bilinen bir durumdur. Eğer böyle bir durumda yaşlı insana daha iyi durumdaki biri yer vermezse toplum tarafından nasıl tepki alacağını bilir. Bu sebepten davranışını buna göre şekillendirir. Bu ahlaki kural da insanların vicdanının bir ürünüdür. Çünkü yaşlı bir insanın aslında yardıma muhtaç olduğu bilinir bu yardım da halk tarafından bu şekilde sağlanır. Böylece toplumsal ilişkiler düzene koyulmuş olur.

Ahlak kavramının varlığı ve kökleri üzerinde Jung olumlu bir tavır sergilemiş ve bu konuda açıklamalarda bulunmuştur. Ancak ahlak kavramının varlığı konusunda olumsuz tavır sergileyenler de olmuştur. Ahlakın yokluğu üzerine tavır sergileyenlerin başında da Friedrich Nietzsche gelmektedir. Burada Nietzsche'nin ahlak üzerine görüşleri üzerinde durmakta yarar vardır.

Nietzsche, toplumsal ahlakın varlığını reddetmiştir. Nietzsche ahlak diye bir şeyin mevcut olamayacağını, zira ahlakın hayata karşı cephe almak suretiyle tabiata aykırı geldiğini, bu nedenle bizzat kendi kendini yıktığını savunmaktadır.¹³² O,

¹³² Wilhelm Weischedel, **Felsefenin Arka Merdiveni**, çev. Sedat Umran, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.334.

toplumsal ahlakı sürü psikolojisine benzetir. İnsanların ahlak konusunda birbirini izlediğini ve insanın bu psikolojiden kendisini kurtarması gerektiğini savunur. Kişi kendi istekleri doğrultusunda hareket ettiğinde aslında ahlaki davranmış olur. Onun kabul ettiği ahlak budur. İnsan kendisini toplumun ahlaki kurallarından kurtarmalıdır. Nietzsche'ye göre kişi ancak iyinin ve kötünün ötesine geçerek bu psikolojiden kurtulur.

Nietzsche, "Ahlak, insan varlığına yönelik iradeden yüz çevirmedir."¹³³ diyerek ahlaki kurallara uymanın iradi olmadığını vurgular. Yine o, bu ahlaki kuralların, yorumlamaların zamandan zamana değiştiğini ifade ederek ahlak kavramının göreceli bir kavram olduğunu belirtir diyebiliriz. Toplumların değer verdiği şeyler zamana göre değişmeseler bile değerli olan şeylerin toplumlara yansımaları farklı olabilir. Bu durumda yorum farklılıklarına sebep olabilir. Yani değerli olan şeyler değişmez ancak onların üzerinde yapılan yorumlamalar değişebilir.

Nietzsche'ye göre ahlak aslında geleneklere uymaktan başka bir şey değildir. Gelenek toplumlarda uyulması gereken bir otoritedir. Gelenek, bize yararlı olan şeyleri emrettiğinden dolayı değil, bize emrettiğinden dolayı itaat ettiğimiz yüksek bir otoritedir.¹³⁴ Geleneğin emretmesi ile ahlak var olur. Bu durumda geleneğin emretmediği şeylerde ahlakı aramamak gerekir. Ona göre ahlak yalnızca sürü psikolojine sahip insanlarda aranmalıdır. Bu psikolojideki insanlar Nietzsche'ye göre gelenek ne derse ona uygun hareket eder ve bunun ahlak olduğunu düşünür.

Nietzsche'de en önemli kavramlardan biri de "güç istenci"dir. Ona göre insanın hayatını etkileyen, saran en önemli kavram güç istemidir, güç istemi olmalıdır. Güç için insan her şeyi yapabilir. Nietzsche'de empatiye yer yoktur diyebiliriz. Yine ona göre ahlakın konusu da güç istemidir. Buradan bakınca bunun yapılan genel ahlak tanımına ne kadar uygun olduğu elbette tartışılır. Nietzsche'ye yapılan eleştirilere de aşağıda yer vermeye çalışacağız.

¹³³ Weischedel, s.25.

¹³⁴ Friedrich Nietzsche, **Tan Kızılığın Ahlaksal Önyargıları Üzerine Düşünceler**, çev. Hüseyin Salihoğlu, Ümit Özdağ, İmge Kitabevi, 2014, İstanbul, s.22.

Görecelik konusuna gelecek olursak, Nietzsche'ye göre ahlaki değerler ve onların değişimi değeri koyanın kudreti içinde bulunur.¹³⁵ Değeri ortaya koyan otorite değiştikçe değerin yorumu da değişir. Nietzsche'ye göre var olan tüm değer yargıları genellikle birilerinin ortaya koyması ve insanların onları takip etmesiyle oluşur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Nietzsche'nin ahlaki bakış açısına göre ahlaki değerler kişilere ve zamana göre değişebilmektedir. Bu değerin artık değersiz olduğuna anlamına gelmez, bu değerin yorumunun kişiden kişiye farklılık arz edebileceğine anlamına gelir. Nietzsche, toplumların sürü içgüdüleri ile takip ettiği ahlaki reddetmektedir. Onun kabul ettiği ahlak içgüdülerinin gerektirdiği şekilde davranmaktır. Başkasının zarar görmesi değil bireyin çıkarına göre hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü yaşamın temelinde güç istemi vardır. Kişi bu güç için yaşamalıdır.

Ahlak Jung için insan psişesinin bir ürünüdür. Ahlakın ortaya çıkışı dış etkiler ile değil içgüdüleri ile olmaktadır. Belirttiğimiz gibi Jung ahlakın göreceli olduğunu onun sürekli değişen bir yapıya sahip olduğunu vurgulaması ile kabul etmiştir. Ahlaki ilke ve değerler zamanın değişmesi ve insanın da bu değişime ayak uydurması ile değişir. Bu yüzden evrensel olarak bir ahlakın varlığı yerine kişiden kişiye değişen bir ahlakın varlığı kabul edilmektedir.

Ahlaki görecelik anlayışının aksine tavır sergileyen görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşler doğrultusunda ahlaki görecelik eleştirilere maruz kalmıştır.

3.2.1. Ahlaki Göreceliğe Yöneltilen Eleştiriler

Ahlaki rölativizmin temel savının herkes tarafından kabul edilebilir ahlaki kuralların olamayacağı, ahlaki kuralların zamandan zamana, kişiden kişiye göre değişebileceğini, yorum farklılıklarının olabileceğini belirtmiştik. Ahlaki görecelik anlayışını kabul edenler açısından ahlak kurallarının evrensel olması beklenemez. Bu anlayışın temelinde bireysel ya da toplumsal kabuller vardır. Kısacası ahlakı ya toplumun gelenekleri oluşturur ya da kişi kendi içgüdülerine göre ahlakını kendi oluşturur. Ahlakın toplumsal ve bireysel olan yönlerine karşı hem Jung'un hem de

¹³⁵ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci Bütün Değerleri Değiştirir Denemesi*, çev. Sedat Umran, Birey Yayıncılık, 2002, s.28.

Nietzsche'nin bakış açılarına yer vermiştik. Burada da görecelik anlayışına yöneltilen eleştirilere yer vereceğiz.

Rölativizmi desteklemek için kullanılabilecek olan argümanlar değişik şekillerde sunulabilir. “Örneğin:

Ö1. Eğer ahlaki ilkeler rölatif değil de objektif ve evrensel olsaydı ahlaki konularda bu kadar farklılık olmazdı.

Ö2. Ahlaki inanç ve pratiklerde kişiler ve toplumlar arasında büyük farklılıklar vardır.

Ö2. Öyleyse ahlaki ilkeler objektif ve evrensel değil, aksine rölatiftir.”¹³⁶

Bu örnekler ahlakın rölatif olduğunu söylemek için yeterli midir? Burada üzerinde durulan mesele ahlaki ilkeler konusunda herkesin farklı yorumlamalarının olmasıdır. Bu farklılıkların varlığı da ahlakın evrensel olmadığı anlayışını getirmektedir. “Eğer bir alanda anlaşmazlık veya farklı fikirlerin olması tek başına bu alanın rölatif olduğunu düşünmek için yeterli ise o zaman sadece ahlakın değil ahlak dışındaki diğer felsefi alanlar başta olmak üzere, bilimsel alanlar da dâhil birçok alanın rölatif olduğunu düşünmek gerekir.”¹³⁷

Rölativizme yaygın bir itiraz, herkesin görüşünü eşit şekilde geçerli saymak zorunda oluşudur; herhangi ahlakî, politik veya olgusal bir konuda tek tarafı ya da bir başkasını önemseyecek bir zemin sunmamaktadır.¹³⁸ Bu da bireyde ahlak konusunda karmaşaya sebep olabilir. Eğer bir bireyden yürürlükteki kriterlerin devletten devlete ya da şehirden şehre değiştiğini dikkate alması istenirse bu durumda kişi, davranışlarına rehberlik edecek hiçbir kriter bulamaz. Dolayısıyla böyle bir birey, ne yapmak durumundayım, nasıl yaşamam gerekir gibi sorulara tutarlı bir cevap bulamaz.¹³⁹ Çünkü her toplumda ahlaki kurallar farklılık gösterir bu da kişinin ahlaki anlayışını etkiler.

¹³⁶ Ahmet Yıldız, “Ahlaki Rölativizm Eleştirisi”, **Bilimname Dergisi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Sayı:35, 2018, s.53-54.

¹³⁷ Yıldız, s.55.

¹³⁸ Derek Edwards, Malcolm Ashmore, Jonathan Potter, “Ölüm ve Mobilya: Rölativizme Karşı Nihai Argümanların Retoriği, Politikası ve Teolojisi”, çev. Sibel Ayşen Arkonaç, http://sibelarkonac.blogspot.com/2014/09/edwardsd_25.html, (06.05.2019).

¹³⁹ Altunışık, s.268-269.

Bilimsel literatürde ahlaki görecelik kavramına karşı eleştirel söylemlerin adı “ahlaki universalizm” ya da “ahlaki monizm”dir. Bu eleştirinin temelinde ahlaki kuralların subjektif değil objektif olduğu anlayışı vardır.

Konfüçyüs’ün evrensel ahlak kuralı : “Sana yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma.”¹⁴⁰ Bu da gösteriyor ki evrensel ahlak görüşünde empati söz konusudur. Daha önce Nietzsche’nin ahlaki davranışa bakış açısının empatiden uzak olduğunu söylemiştik. Ona göre yapılan davranışın başkalarına zarar vermesi önemli değildir önemli olan kişinin kendisinin bundan fayda sağlamasıdır.

Günümüzde de ahlak çerçevesinden baktığımızda Konfüçyüs’ün bahsettiği durumun doğru olduğu görülür. İnsanlar sadece kendilerini düşünerek davranışta bulundukları zaman bencillikle suçlanır ve bencillik ahlaka uygun bir davranış değildir. Bu yüzden bir işi yapmadan önce karşımızdaki insanın bundan ne şekilde etkileneceğini düşünmemiz gerekmektedir.

Ahlaki göreceliğe yöneltilen bir diğer eleştiri de her toplumun farklı ahlaki kurallarına vurgu yapıldığı kadar ortak kurallara vurgu yapılmamasıdır. Her ne kadar insanlar ötenazi, cenin aldırma, çok eşlilik vb. konularda ihtilaf etmiş olsalar da aldatmanın, masum cana kıymanın, başkasının malına zarar vermenin vb. ahlaken yanlış olduğu, yardımseverlik, dürüstlük, sadakat vb. nin de ahlaken doğru olduğu konusunda insanlar ve toplumlar arasında büyük ölçüde bir uzlaşma olduğu görülmektedir.¹⁴¹ Ortak değerler, ortak ahlaki kuralları elbette oluşturur. Bir canlıya zarar vermek, yalan söylemek, iftira atmak vb. davranışların evrensel olarak kötü kabul edilir. Bu davranışların da kötü olduğunu düşünmeyen bir insanın vicdani olarak pek sağlıklı olduğu söylenemez.

Kimilerine göre mutlak iyi ya da mutlak kötü diye bir şey yoktur; bu yüzden evrensel ahlak diye bir şey yoktur. Sadece kişilerin kendi ahlakı vardır. Kimilerine göre de bazı davranışlar mutlak iyidir bazıları da mutlak kötüdür. Bu yüzden evrensel ahlak vardır.

Ahlaki görecelik her ne kadar evrensel ahlak kurallarını kabul etmese de bizim ahlaki görecelik anlayışından kabul edebileceğimiz şeyler vardır. İnsanlar yaşantıları bakımından evrilmiş yaratıklardır ve onlar ilk çağlardan günümüze kadar

¹⁴⁰ Coşkun Can Aktan, “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2009, s.48.

¹⁴¹ Yıldız, s.57.

hem yaşam koşullarını hem de kişisel yaşantılarını değiştirerek bugüne gelmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında ilk çağlarda hâkim olan bakış açısı ile bugünün bakış açısının aynı olduğu söylenemez. İlkel insanın ahlak anlayışı ile modern insanın ahlakı bir değildir. Jung bunu ilkel insanın ruhsal süreçleri ile modern insanın ruhsal süreçlerinin aynı olup yorumlamalarının farklı olması şeklinde ifade etmiştir. İlkel insanın olaylara tepkileri ile modern insanın tepkileri aynı değildir. Bu da ilkel insan ile modern insanın ahlaki değerlerinin ve kurallarının aynı olmadığını gösterir.

Sosyal hayat eskisinden daha birbirine yakındır. Bu da insanlar arasında sağlıklı iletişimde yeni kurallara ihtiyaç hissettirmiştir. Ahlaki göreceliğin toplumdan topluma, zamandan zamana değişen ahlak kuralları olduğu fikrini bu açıdan kabul edebiliriz. Ancak evrensel ahlakın varlığını da reddetmek doğru değildir. İnsan, yaşamı boyunca diğer insanlar ile ilişki halindedir. Kendini onlardan soyutlaması mümkün değildir. Bu yüzden evrensel ahlaka da ihtiyaç vardır. Örneğin; kişi bir yerden başka bir yere seyahat ettiği zaman kendi yaşadığı çevrede kötü olarak kabul edilen taciz davranışının gittiği yerde de kötü kabul edilmesini bekler. Bu açıdan bakıldığında evrensel de bir ahlakın bulunması gerekliliği açığa çıkar.

Peki, ahlak ve vicdan konusuna günümüzde insanlar ne kadar yer veriyorlar? Günlük yaşantılarında bir davranışı sergilerken ne kadar ahlaka uygun davranıyorlar? Şimdi biraz da bu konu üzerinde durmaya çalışacağız.

3.3. AHLAK, VİCDAN, SUÇLULUK ve GÜNAHKÂRLIK

Ahlaktan bahsettiğimiz zaman vicdanın da bu kavram ile bağlantılı olduğunu belirtmiştik. Ahlakı açığa çıkaran şey insanlarda var olduğu kabul edilen vicdandır.

Günlük yaşantımızda çevremizdeki insanlara vicdansız ya da vicdanlı şeklinde tabirler kullanırız. Bu tabirler insanların davranışlarından hareketle ortaya çıkar.

Teknolojik açıdan büyük bir ilerlemenin yaşandığı günümüzde ahlaki açıdan gelinen nokta ciddi şekilde tartışılmaktadır. Zira son yirmi yıllık istatistiklere bakıldığında toplumsal açıdan ahlaki bir bozulma yaşandığına şahit olunmaktadır.¹⁴² Çağımızda dünya artık küresel bir köy olarak kabul edilir. İnsanlar arası etkileşim

¹⁴² Rıdvan Demir, **Modern Toplumda Ahlaki Değişim ve Ahlak Eğitimi**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s.283.

çok yoğun yaşanmaktadır. Bu etkileşim de insanların geleneksel olarak kabul ettiği ahlakı büyük oranda değiştirmektedir.

Çok yoğun bilgi bombardımanı ve hızla gelişen teknoloji insanı esir almıştır. Mahallî ve millî değerler, küreselleşme ile evrensel değerlerin hücumuna uğramış; pragmatizm (faydacılık), bütün değerlerin üstünde tutulup diğer değerlerin ölçüsü ve belirleyicisi hâline getirilmiştir.¹⁴³ İnsanlar kendine fayda sağlayan şeyin peşine düşer hale gelmiştir. İnsanların fayda sağlamasından çok bireyin faydası ön plana çıkmış hatta kimin hangi işten zarar göreceğinin dahi bir önemi kalmamıştır. Böylece günümüzde insanlar arası bencillik artmış yardımseverlik, hoşgörü, tevazu gibi değerler yok olmaya yüz tutmuştur. Çünkü insanlar “önce ben” demeye başlamıştır. Bu da toplumsal hayatta güvensizlik ve yalnızlaşmaya sebep olmuştur. Her insan diğer insanın çoğu zaman önce kendisini düşüneceğini düşünüp ona göre hareket etmeye başlamıştır.

İnsanlar bencil davranışları ile kendilerine verilen insani duyguları unutmaya başlamışlardır. Günümüzde sokakta bir kadın şiddete maruz kaldığında bile çevredeki insanlar çoğu zaman kendi başlarına iş açacağı korkusu ile bir müdahalede bulunmamaktadır. Burada aktif olması gereken duygu vicdan duygusudur. Vicdan, insanlara pişmanlık ve günahkârlığı hissettiren duygudur.

Buradan hareketle suçluluk ve günahkârlık duygularının ne anlama geldiğini açıklamakta yarar vardır. Suçluluk duyguları, kanunen veya dinen yasaklanan, ya da ahlaki açıdan ayıplanan bir şey yaptığımız, toplumun ahlaki normlarını, ya da kendi standartlarımızı çiğnediğimiz düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duyguları olarak tanımlanabilir.¹⁴⁴ Diyebiliriz ki insan, kuralların dışına çıktığında, kanuna aykırı davranış ortaya koyduğunda ya da dinen yasaklanan bir iş yaptığında suçluluk duygusu hissedebilir. Bu bakımdan din konuya dâhil olduğunda da günahkârlık duygusu da bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Günahkârlık duygusunun kaynağında dinen, dini otorite tarafından koyulan emirlere uymama ve yasaklara karşı çıkma vardır. Ancak suçluluk duygusunun kaynağının ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bu duygunun kaynağında din, kanun, değerler, toplumsal kurallar, kalıtım, hastalık vb. olabilir. Örneğin,

¹⁴³ Demir, s.292.

¹⁴⁴ Budak, s.706.

suçluluk duygusunun kalıtım yoluyla devralındığını ifade eden Lombroso, bu duygunun sadece insanlara özel bir durum olmadığını, bitkilerde ve hayvanlarda da suçluluk duygusunun var olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca tembellik etme, fazla yeme veya egzersiz yapmama gibi özdenetim kusurları, suçluluk duygularının en yaygın kaynaklarından biri olarak görülmektedir.¹⁴⁵

Erich Fromm'da ise suçluluk, bir hastalığın belirtisi olarak karşımıza çıkabilir. Hasta anne babasını yeterince sevmediği, işini hoşnut edici bir biçimde yapmadığı, bir başkasının duygularını incittiği için suçlu olduğunu duyumsar. Suçluluk duygusu bazı hastaların zihnini etkisiz hale getirir; bu hastalar bir tür aşağılık, ahlaksızlık ve çoğu kez de bilinçli ya da bilinçsiz bir cezalandırılma arzusuyla hareket eder.¹⁴⁶

Psikolojik bir gerçeklik olan suçluluk duygusu, insanların büyük çoğunluğunun tecrübe ettiği evrensel insani bir olaydır. Bu sebeple o, dini eğilimden önce gelebilir ve onu güdüleyebilir. Fakat din ona yeni bir boyut, Allah huzurunda hata olan “günah” boyutunu ilave eder.¹⁴⁷ Ancak son zamanlarda dini hassasiyetlerin azaldığı ve dinden yavaş yavaş uzaklaşıldığı göz önüne alınırsa insanlarda bir hata yapıldığı zaman günahkârlıktan çok suçluluk psikolojisinin hâkim olduğu söylenebilir.

Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak* adlı eserinde insanın itaatsizliği başlayıp bağışlanmaya giden yolu bir çizelge ile göstermiştir. Günah (itaatsizlik)- suçluluk duygusu - otoriteye teslimiyet (ve cezalandırılma) - bağışlanma süreci, insanı her itaatsizliğin daha çok itaate sürüklenmesi durumu ile baş başa bırakan bir kısır döngüdür.¹⁴⁸ Fromm bazı insanların bu çarktan kendilerini kurtardıklarını belirtmiştir. Kendini kurtaran insanlara da kahraman demiştir. “Kahraman, insanlara

¹⁴⁵ Saffet Kartopu, Hamza Aktaş, Hızır Hacıkeleşoğlu, “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Suçluluk Düzeylerinin İncelenmesi:”, http://isamveri.org/pdfdrg/G00124/2016/2016_KARTOPUS_AKTASH_HACIKELESOGLUH.pdf, (30.04.2019)

¹⁴⁶ Erich Fromm, **Psikanaliz ve Din**, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s.87-88.

¹⁴⁷ “Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu, Psikolojik Bir Gerçeklik Olan Suçluluk”, <https://www.coursehero.com/file/p521rp1/a-Su%C3%A7luluk-ve-G%C3%BCnahkarl%C4%B1k-Duygusu-Psikolojik-bir-ger%C3%A7eklik-olan-su%C3%A7luluk/>, (01.05.2019)

¹⁴⁸ Erich Fromm, **Sahip Olmak ya da Olmak**, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 2003, (Sahip Olmak), s.165.

olan sevgileri nedeniyle, günah çemberini aşmayı bilmişlerdir.”¹⁴⁹ Fromm için insanın davranışlarının tetikleyicisi korku değil sevgi olmalıdır.

Dini ve dünyevi yaşantısında insana dair duygulardan özellikle sevgiden uzak olarak yaşayan insan elbette günahkâr hissedecektir. Sevgiyi bilmeyen yaşamayan insan Tanrı’nın da kendisini sevmeyeceğini düşünür; bir hata işlediği zaman günahkârlık duygusu ruhunu yer bitirir; Tanrı’nın bağışlayan tarafından çok gazap eden yönüne odaklanır çünkü iyiye dair şeylere kendini kör etmiştir.

Ahlaki değerler, hisler toplumların devamlılığında, kimlik kazanmalarında ve o kimliği korumalarında büyük öneme sahiptir. Toplumlari birbirine bağlayan sevgi, paylaşma, kardeşlik duygularıdır. Nasıl ki ahlaki değerlere bağlı kalınması gerekli ise toplumsal duygulara da öyle bağlı kalınmalıdır. Bunun yolu da eğitimden geçmektedir. Değerlerimizin, toplumsal duygularımızın, bireysel olarak duygularımızın insanlar arasında yaygınlaşmasında ve sonraki insanlara aktarılmasında eğitimin önemi büyüktür.

Çocuklar, gençler teknoloji ile uyuşturulmakta, aileler ise ilgisizlik ile bu bunalıma destek çıkmaktadır. Eğitimin ailede başladığı kabul edilirse önce ailelerin temel değerlere sahip çıkması ve çocuklarını bu yönde geliştirmesi gerekmektedir.

¹⁴⁹ Fromm, Sahip Olmak, s.165.

SONUÇ

Çalışma kapsamında vicdan ve ahlak kavramlarının tanımları yapılarak Jung psikolojisi bağlamında bu iki kavramın kökenleri üzerinde durmaya çalıştım. Vicdanı tek bir anlama sahip bir kavram olarak kabul ederken Jung ile birlikte onun iki boyutu olduğu sonucuna vardım.

Jung vicdan için moral ve ontik ayrımlarını yapmıştır. Moral vicdan toplumun koyduğu ahlaki kuralları ifade etmektedir. Oluşum ve gelişiminde sosyalleşmenin büyük etkisi vardır ve Jung'a göre ilk sosyalleşme çocuğun ebeveyni ile olan ilişkisidir. Bu ilişkinin sağlıklı kurulması kişinin sonraki yaşamında toplum ile sağlıklı ilişki kurmasında önemli rol oynar.

Moral ahlak sadece Jung psikolojinde yer bulmuş bir kavram değildir. Ona Fromm da bir isim vermiştir. Fromm da bu isim otoriter vicdandır. Adı geçen otorite toplumdur. Toplum bu ahlakın oluşmasında asıl görevlidir. Her iki vicdan türünde de oluşturulan kurallara uymak toplumsal düzeni sağlamaktadır.

Jung'un bir diğer vicdanı ise ontik vicdandır. Ontik, duygusal dünyayı ifade eden bir kavramdır. Jung'da vicdan insanların duygu dünyaları ile anlam bulan bir kavramdır.

Vicdan ve ahlak kavramlarının nasıl var olduğu ve geliştiği konularına Jung'un kişilik tipleri ve zihnin işlevleri hakkındaki görüşlerinden faydalanılarak ulaşıldı. Bu bağlamda bireyin kişiliğinin ve zihin yapısının vicdani ve ahlaki gelişimin etkilediği sonucuna varıldı.

Jung'da vicdan insan psişesinin bir ürünü olarak kabul edilmekteydi. Bu da onu içsel süreçler sonucu ortaya çıkan bir kavram haline getirmektedir. Bu durumda vicdanın harekete geçebilmesi için insanın içine yönelmesi gerekmektedir. Bu yönelim de Jung'un "bireyleşme süreci" adını verdiği süreç ile olmaktadır. Bireyleşme süreci ile kişi ben olabilmektedir. Ben'e giden bu yol gölge, persona, anima ve animus arketiplerinin aşılmasını gerektirmektedir. Bu kolay bir iş olmadığı için de herkes başaramamaktadır. Çünkü insanlar kendileri ile yüzleşmekten korkmaktadır.

Bireyleşme süreci sonunda kişi vicdani gelişimini sağlamaktadır. vicdanın gelişimi de ahlaki gelişimi beraberinde getirmektedir. Çünkü vicdan ve ahlak kavramları birbiri ile yakından ilişki kavramlardır. Jung'a göre ahlakın kökeni arkaik

insan denilen ilkel insanlara dayanmaktadır. Tabii ki yine Jung’a göre onların ahlaki kuralları ve davranışları bizim kural ve davranışlarımızdan farklılık göstermektedir. Bunda etkili olan ise zamanın, yaşantının ve şartların değişmiş olmasıdır. İnsanlar her ne kadar aynı duygu durumlardan geçmiş olsalar dahi tepkileri farklılık göstermektedir. Bu da yine vicdan kavramında olduğu gibi ahlak kavramında da tek boyutlu bir yapının olmadığını göstermektedir. Jung, ilkel insan ile modern insanın herhangi bir durum veya olay anında aynı duygusal süreçleri yaşalar dahi farklı şekillerde değer yargılarında bulunduklarına değinmiştir. Bu durum Jung psikolojisinde ahlaki göreceliğin varlığının göstergesi olmaktadır.

Ahlaki görecelik, ahlaki ilkelerin evrenselliğini reddeden, bunların bireye ve topluma göreli olduğunu savunan yaklaşımın genel adıdır. Jung da ahlakın bireyden bireye, toplumdan topluma ve zamandan zamana değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Jung’un ahlakın varlığına dair bu görüşlerine yer verirken aksine tavır sergileyen ve ahlakın yok olduğunu ileri süren Nietzsche’den bahsetmemek mümkün olamazdı.

Nietzsche, evrensel bir ahlakın varlığını reddederken kendi fikirleri doğrultusunda bir kavram geliştirmiştir. Bu kavram “güç istenci”dir. Nietzsche’ye göre insan güç için her şeyi yapmakta özgürdür ve onun için ahlaki olan budur. Sonuç olarak Jung da Nietzsche de ahlaka dair kendi fikirlerini belirterek aslında ahlaki bir görecelik örneği sunmaktadırlar.

Ahlaki göreceliği de sorun haline getiren görüşlere bu konuda yapılan eleştiriler başlığı altında yer vermeye çalıştım. Bu anlamda ahlaki göreceliğe karşı geliştirilen görüş “ahlaki universalizm”dir. Adından da anlaşılacağı üzere bu görüş evrensel bir ahlakın varlığını savunmaktadır. Ahlaki görecelik onun her bireyin ahlaka dair görüşlerini eşit şekilde geçerli kabul etmesi gerektiğinden dolayı eleştirilmiştir. Bu haklı bir eleştiri olarak kabul edilebilir. Çünkü herkesin ahlak üzerine söyledikleri ve yaptıkları geçerli sayılırsa ahlak kavramı üzerinde bir karmaşa ortaya çıkar. Bu karmaşa bireyleri günlük yaşamlarında neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda ikileme sürükleyebilir. Diğer bir eleştiri sebebi ahlaki göreceliğin her toplumun birbirinden farklı ahlaki kuralları olduğuna vurgu yapılması kadar ortak kurallara vurgu yapılmaması sorunudur. Bu bağlamda bir cana kıymanın her toplumda yanlış kabul edilmesi ortak ahlaki bir kuralın varlığını

gerektirmektedir. Tüm bu eleştiriler göz önüne alındığında ahlaki görecelik bir sorun mudur?

Tek başına ahlaki göreceliği kabul etmek ya da tek başına evrensel ahlaki kabul etmek sorun teşkil edebilir. İnsanlar Nietzsche'nin ahlakında olduğu gibi kendi istekleri doğrultusunda bütün istediklerini yaparak da göreceli davranmış olurlar. Bu ahlaki göreceliği bir sorun haline getirebilir. Tabii ki Nietzsche gibi olmak zorunda değildir. Jung'un ahlaki göreceliği gibi daha bencillikten uzak bir görecelik de olabilir. Ancak bu ahlaki göreceliğin üzerindeki soru işaretlerini ortadan kaldırmaya yetmez. Evrensel ahlakın varlığı da bir parça kabul edilebilir. Bu her durum ve olay karşısında mutlak doğru ve mutlak yanlış olduğunu savunmak değildir. Sadece bazı durumların her toplumda ortak bir değer olarak kabul görmesinden dolayı bazı evrensel ahlak kurallarının varlığını kabul etmektir.

Hewingway: "Ahlak konusunda inandığım ilke şudur; bir şeyi yaptıktan sonra kendini iyi hissediyorsan o davranışın ahlakidir; eğer kendini iyi hissetmiyorsan o gayri ahlakidir." diyerek basit bir denklem kurmuştur. İnsanların davranışları sonucunda kendilerini sorgulamaları için vicdanlarının etkin halde olması gerekmektedir. Belirttiğimiz gibi vicdan bir iç mahkemedir. Jung'a göre vicdanın görevini yerine getirebilmesi için kişinin önce birey olması, kendine dönmesi gerekir. Jung bunu şu sözü ile ifade etmektedir; "kendi kalbine bakamayanın yaşamı bulanıktır; kendi yüreğine bakabilme cesareti gösterenler gönlünün muradını keşfedenlerdir. Dışarıya bakan rüya görür, hayal dünyasında kaybolur, içeriye bakan uyanır, kendini keşfeder."

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can. Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2009, ss.38-59.

Altunışık, Mehmet Akif. Bireysel-Toplumsal Farklılıklar ve Ahlaki Görecelik Sorunu, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:10, 2018, ss.261-282.

Bion, W. R. **Learning from Experience**, Karnac Books, Londra, 1984.

Budak, Selçuk. **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.

Çetin, Özer. Jung Psikolojisinde Rüya, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı:2, ss.249-269.

Demir, Rıdvan. **Modern Toplumda Ahlaki Değişim ve Ahlak Eğitimi**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

Fordham, Frieda. **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, çev. Aslan Yalçınmer, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Fromm, Erich. **Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme**, çev. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Fromm, Erich. **Psikanaliz ve Din**, çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Fromm, Erich. **Sahip Olmak ya da Olmak**, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 2003.

İmamoğlu, Abdulvahit. Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2010, ss.129-147.

Jung, Carl Gustav. **Anılar, Düşler, Düşünceler**, çev. İris Kantemir, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

Jung, Carl Gustav. **Aspects of the Masculine**, Ark Paperbacks, Londra, 1989.

Jung, Carl Gustav. **Aspects of the Feminine**, Ark Paperbacks, Londra, 1986.

Jung, Carl Gustav. **Answer to Job**, Inner City Books, Toronto, 1992.

Jung, Carl Gustav. **Civilization in Transition**, Routledge, Londra, 1970.

Jung, Carl Gustav. **Dreams**, Ark Paperbacks, 1985.

Jung, Carl Gustav. **Keşfedilememiş Benlik**, çev. Barış İlhan, Canan Ener Sılay, İlhan Yayınevi, İstanbul, 1999.

Jung, Carl Gustav. **Kırmızı Kitap**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016.

Jung, Carl Gustav. **Modern Man in Search of a Soul**, Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1933.

Jung, Carl Gustav. **Memories, Dreams, Reflections**, Collins, Londra, 1974.

Jung, Carl Gustav. **On The Nature of the Psyche**, Routledge Classic, Londra, 2003.

Jung, Carl Gustav. **Psychology and Religion**, Pantheon Books, New York, Cilt:11, 1958.

Jung, Carl Gustav. **The Archetypes and the Collective Unconscious**, Princeton University Press, New York, Cilt:9, 1969, ss.284-285.

Jung, Carl Gustav. **The Structure and Dynamics of The Psyche**, Princeton University Press, New York, 1981.

Kesgin, Ahmet. Etik Üstüne, **Dinî Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2009, Cilt:12, Sayı:35, ss.143-160.

Kısa, Cihat. **Carl Gustav Jung'da Bireyleşme Süreci**, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005.

Kısa, Cihat. Söz Olur I: Ontik ve Moral Vicdan, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı: 10/12, 2015.

Klein, Melanie. **Sevgi Suçluluk ve Onarım**, Kanat Kitap, İstanbul, 2008.

Mahmutoğlu, Abdulkadir. Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler, **Türk İdare Dergisi**, Sayı:81, 2009, ss. 225-250.

Meltzer, Donald . **Ego Ideal Functions and The Psychoanalytic Process**, Karnac Books, Londra, 1981.

Merter, Mustafa. **900 Kath İnsan**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016.

Nietzsche, Friedrich. **Güç İstenci Bütün Değerleri Değiştirir Denemesi**, çev. Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Nietzsche, Friedrich. **Tan Kızılığı Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, çev. Hüseyin Salihoğlu, Ümit Özdağ, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

Robinson, D. W. **Conscience and Jung's Moral Vision**, Paulist Press, New York, 2005.

Rousseau, J.J. **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, Babil Yayınları, İstanbul, 2002.

Sambur, Bilal. **Bireyselleşme Yolu Jung'un Psikoloji Teorisi**, Elis Yayınları, Ankara, 2005.

Schultz, Duane P. ve Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.

Stevens, Anthony. **Jung**, çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Türkeri, Mehmet. **Etik Kuramları**, Lotus Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 2014.

Weischedel, Wilhelm. **Felsefenin Arka Merdiveni**, çev. Sedat Umran, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Yıldız, Ahmet. Ahlaki Rölativizm Eleştirisi, **Bilimname Dergisi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Sayı:35, 2018, ss.51-72.

Edwards Derek, Malcolm Ashmore, Jonathan Potter. **Ölüm ve Mobilya: Rölativizme Karşı Nihai Argümanların Retoriği, Politikası ve Teolojisi**, çev. Sibel Ayşen Arkonaç, 25.09.2014, http://sibelarkonac.blogspot.com/2014/09/edwardsd_25.html, (06.05.2019).

Esen, Eylem Özge. **Biz Büyüdük ve Kirlendi Dünya**, https://www.academia.edu/5540551/carl_jung_arketipler, (27.11.2018).

İrğat, Muhammet. **Değer, Ahlak, Etik ve Moral Kavramları Üzerine Bir Deneme**, https://www.academia.edu/8718158/Ahlak_Etik_Moral_Kavramlar%C4%B1_%C3%9Czerine_Bir_Deneme?auto=download, (20.04.2019).

Kartopu, Saffet, Hamza Aktaş, Hızır Hacıkeleşoğlu, **Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Suçluluk Düzeylerinin İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği**, http://isamveri.org/pdfdrg/G00124/2016/2016_KARTOPUS_AKTASH_HACIKELE_SOGLUH.pdf, (30.04.2019).

Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu, Psikolojik Bir Gerçeklik Olan Suçluluk, <https://www.coursehero.com/file/p521rp1/a-Su%C3%A7luluk-ve-G%C3%BCnahkarl%C4%B1k-Duygusu-Psikolojik-bir-ger%C3%A7eklik-olan-su%C3%A7luluk/>, s. 1765-1786, (01.05.2019).

Yıldırım, Esra. **Heraklitos'un Karşıtların Birliği ve Savaşı Teorisi**,
www.academia.edu/4619913/HERAKLİTOS_UN_KARŞITLARIN_BİRLİĞİ_VE_SAVAŞI_TEORİSİ, (03.11.2018).

<https://carljungturkiye.wordpress.com/2017/06/15/anima-ve-animus/>, (30.10.2018).

